

7. Uppgifter

- 1 Studera noggrant kapitlet Penningen uppträder (Lévy s. 23-31). Klargör penningens olika funktioner.
- 2 Sammanfatta innehållet i Lévy's myntavsnitt (s. 23-31, 34-35, 47-48, 62-64, 69-71, 98-102)!
- 3 När började man i Rom prägla det klassiska silvermyntet - denarius?
- 4 Vilken omfattning har myntförsämringen under den tidiga kejsartiden?
- 5 När började den verkligt allvarliga myntförsämringen? Vad kan orsakerna här till ha varit? Överblicka följderna av den inflation som myntförsämringen medförde!
- 6 Vad innebar Diocletianus' myntreform? Vad syftade den till?
- 7 Sammanfatta här presenterade forskares syn på Diocletianus' prisedikt (prislag, se även Lévy s. 107). Vilken verkan hade det?
- 8 Vad betydde den monetära krisen för Roms utrikeshandel?
- 9 Vad menas med "eviga" och "feodala" mynt? Vilka funktioner har dessa bägge mynttyper?
- 10 Förklara varför de västeuropeiska, "feodala" mynten förekommer så talrikt i myntfynd från östra och norra Europa?
- 11 Varför blev stundom monetarium en stående skatt (t.ex. plogpenning)?

Handverk

Frihet ekonomisk/politisk

Köpkraft

Valutaförsämring

Betalning - mynt/natura

Teknisk nivå

Fördelning

Guldpris

Befolkning

Arbetskraft

Skatter

V Ekonomiska orsaker till det romerska imperiets fall

Röd - Orsak / Fakta
Orange - Förklaring
Grön - Åtgärd
Grön - Resultat / Konsekvens

1. Lévy's framställning

I sitt kapitel om det senare kejsardömet skildrar Lévy den ekonomiska förändringen från mitten av 200-talet till mitten av 500-talet. Utmärkande för dessa tre sekler var en djup ekonomisk kris, som enligt Lévy gav upphov till en statsstyrd ekonomi. Den av staten styrda ekonomin med tillhörande reglerande bestämmelser och tvångsåtgärder utgjorde i sin tur en av de många orsakerna till det romerska imperiets fall (s. 13).

Lévy's redogörelse för den ekonomiska krisen (s. 96-104) kan lätt bindas samman med motsvarande exemplifiering av de ekonomiska bestämmelser som syftade till att vara ett botemedel på de ekonomiska problemen (s. 106-112). Krisen inom jordbruket, som yttrade sig i form av otillräcklig produktion, jordbruksnedläggelser och flykt från landsbygden, sökte kejsarmakten motverka på två sätt. Dels lockade man jordbrukarna till nyodling genom att de utlovades besittningsrätt till den jord de slog sig ned på. Dels tvingade staten jordbrukarna att vara kvar i byarna genom att utkräva skatt även för den övergivna jorden. Byborna fick dessutom kollektivt ansvara för att all skatt betalades in.

Penningvärdesförsämringen och inflationskrisen bekämpades med förbud mot att handla med mynt eller tesaureera dem samt genom detaljerade prisstopp. Mot den sjunkande kreditgivningen ingrep staten genom att söka hålla räntan nere och förbjuda öcker. Det allt större underskottet i betalningsbalansen sökte staten minska genom att förbjuda guldexporten till Fjärran Östern och

begränsa importen av lyxvaror. En rad livsmedelsprodukter reserverades för imperiet och fick inte exporteras.

Det framgår klart av Lévy's framställning, att påbuden och tvångsåtgärderna inte löste de många krisproblem som kännetecknade det senare kejsardömet. [Krisen kring omfördelningen av rikedomerna fann man överhuvudtaget ingen lösning på.] Försörjningsproblemen åtgärdades genom tvångsingripanden, som höll kvar människorna vid jorden eller vid yrken vilka var knutna till livsmedelsförsörjningen. Därifrån trängde systemet med äfflig bundenhet till en viss sysselsättning in på andra områden. En finmaskig organisation skapades med skrän och korporationer, som skulle hålla uppe rekryteringen till alla oundgängliga yrken (s. 109-112). Syftet var att vidmakthålla såväl produktionen som skatteintäkterna. Systemet ledde emellertid till att människorna sökte beskydd hos de mäktiga godsägarna på landsbygden. Därmed blev godset och inte den antika staden grunden för ekonomin.

Syftet med föreliggande avsnitt är att komplettera Lévy's framställning genom att behandla några kontroversiella forskningsproblem kring de ekonomiska orsakerna till romarrikets nedgång och fall. Lévy gör nämligen inte några försök att närmare kartlägga de olika uppfattningar, som forskarna vid skilda tidpunkter hävdade som förklaring till det romerska imperiets upplösning. Den följande framställningen begränsas till förklaringar och uppfattningar, som enbart ligger på det ekonomiska, sociala och finansiella planet.

2. Forskarnas skilda uppfattningar

Mer än Lévy låter ana är frågekomplexet kring Roms nedgång och fall synnerligen komplicerat. Det har under lång tid förblivit ett av de problem kring vilket ständigt nya lösningar lagts fram av historiker, ekonomisk-historiker och specialister inom antikens kultur- och samhällsliv. I epilogen till "Det romerska

riket", det senaste svenska översiktsverket, konstaterar också Hilding Thylander: "Många har på olika sätt sökt kartlägga orsakerna till det romerska rikets fall. Nästan varje författare, som behandlat detta ämne, har framfört sin egen hypotes. Orsakerna är förvisso många och djupt liggande. Många vitt skilda faktorer har bidragit till att under århundraden undergräva statens och medborgarnas motståndskraft."¹ Walbank visar liksom det till svenska översatta arbetet "Det västromerska rikets fall" vilken starkt tidsbunden karaktär problemet om romarrikets fall alltid fått, och hur lösningarna varit betingade av den uppfattning, som forskarna haft med utgångspunkt från sin egen samtid.²

Det ekonomiska och sociala orsakssammanhang som forskarna angivit för att belysa det romerska rikets nedgång har varit mycket skiftande. Varje forskare har som regel betonat en huvudsaklig orsak. M. Weber framhävde de självhushållande storgodsens tillväxt, som fick städerna att dö ut av brist på ekonomisk aktivitet, och F. Lot betonade övergåendet av penningekonomin till förmån för en ren naturhushållning. Den antika industrin kunde inte utvecklas, eftersom den saknade förutsättningar att komma ur den självhushållning och ekonomiska organisation som först st... och senare statsekonomin utvecklats. Westermann såg förlusten av den ekonomiska friheten som den avgörande orsaken. Denna föregick den politiska ofriheten och hade ödesdigra följder för det ekonomiska system, som syftade till att ge den arbe-

¹ Thylander, H., Det romerska riket. En orientering om Roms och romerska rikets historia från äldsta tider fram till o. 500 e.Kr. Natur och Kultur 1973, s. 311.

² Walbank, F. W., Det västromerska rikets fall. Ekonomiska, politiska och sociala orsaker. W & W 1973, kap. Problemets natur.

¹ Weber, M., Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Sozialökonomik. 1921, s. 221 ff. Lot, F., The End of the Ancient World. 1931, part 1, passim.

tande befolkningen så gynnsamma livsvillkor att de uppmun-
rades till ökade prestationer.² Rostovtzeff ansåg medelklassens
nedgång i städerna som en viktig orsak till Roms fall. Det var
genom städerna som Rom enat Italien, och under de fortsatta
erövringarna blev städerna centrum för romaniseringen. Emel-
lertid kunde städernas medelklass inte bevara det ekonomiska
och sociala inflytandet, utan detta övergick enligt Rostovtzeff
till landsbygden med dess stora autonoma jordagods. Medelklas-
sen försvann och därmed den välbärgade grupp inom imperiets
tusentals städer, som utgjort en länk mellan de fattiga och för-
mögna. Bondebefolkningen vann inget på medelklassens ned-
gång. Däremot förstärktes jordägarnas ställning ytterligare. Det
skedde på bekostnad av att städernas specifika ekonomiska struk-
tur och aktivitet gick under.³

A. N. H. Baynes lade i sin bedömning om orsakerna till Roms
nedgång tonvikten vid den västromerska delen av imperiet. I
egenskap av specialist på såväl bysantinsk som senromersk utveck-
ling ansåg han skillnaderna mellan de bägge rikshalvorna som
betydande. Baynes menade, att det var det ekonomiskt utfattiga
Västrom, som utan Mindre Asiens reserver av folk och kapital
inte längre hade resurser att upprätthålla sitt försvar och sin ci-
vila administration.⁴ Delvis samma inställning hade A. H. M.
Jones, som gjorde gällande, att Östrom inte bara var ett konsum-
tionsområde utan också – i motsats till den västromerska delen
– en betydande produktionsregion med ett större befolknings-

² Westermann, W. L., The Economic Basis of the Decline of Ancient Cul-
ture. The American Historical Review XX. 1915, s. 742-743.

³ Rostovtzeff, M. I., Social and Economic History of the Roman Empire
I. 1957, s. 500-501, 534-535. Densamme, The Decay of the Ancient World
and its Economic Explanations. Economic History Review 2. 1929-1930,
s. 197-214.

⁴ Baynes, N. H. The Decline of the Roman Empire in Western Europe:
Some Modern Explanations. Journal of Roman Studies XXXIII. 1943, s. 35.

underlag och välstånd, mindre skev förmögenhetsfördelning och
ej så utpräglade sociala motsättningar. Jones ansåg vidare, att
det höga skattetrycket var en viktig orsak till det västromerska
imperiets fall. De östromerska statsfinanserna var nämligen be-
tydligt sundare, och skatterna fick inte någon utarmande effekt
på befolkningen i Östrom.⁵

Med utgångspunkt från förhållandena i Västrom fann Wal-
bank, att huvudorsaken till imperiets upplösning var den låga
tekniska standarden, vilken i sin tur härledde sig ur slavsystemet.
Walbank utgick emellertid från en tämligen snäv sektor – han-
deln och industrin – och sökte visa, att en allmän decentralise-
ring av produktionen ägde rum från Italien ut mot gränsprovin-
serna. Han betraktade också nedgångsprocessen såsom tämligen
kontinuerlig alltifrån första århundradet e.Kr.¹ E. Demougeot
påvisade i nära anknytning till Walbank en växande provinsiell
nationalism, som försvagade den centralstyrda imperieekonomin.
från 200-talet e.Kr.² Till de forskare som hävdar, att den väst-
romerska delen av imperiet föll på grund av ekonomisk stagna-
tion och minskat välstånd hörde också A. E. R. Boak. Den för-
 honom avgörande faktorn som bidrog till näringslivets tillbaka-
gång var bristen på arbetskraft, i sin tur orsakad av en allmän
befolkningsminskning från mitten på 100-talet e.Kr.³

⁵ Jones, A. H. M., The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic
and Administrative Survey. 1964, s. 1025-1064. Jones uppfattning åter-
finns för första gången i dennes The Decline and Fall of Roman Empire.
History 140. 1955, s. 224 ff.

¹ Walbank, F. W., The Decline of the Roman Empire in the West. 1953,
s. 69. Densamme: The Awful Revolution. The Decline of the Roman Em-
pire in the West. 1969 i sv. övers. Det västromerska rikets fall. W & W
1973.

² Demougeot, E., De l'unité à la division de l'Empire Romain. 1951, s. 58.

³ Boak, A. E. R., Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire
in the West. 1955, s. 129.

En rad ekonomiska orsakssammanhang med ganska begränsad giltighet har vidare lagts fram. Hitt hör mer eller mindre underbyggda teorier om pesten, malaria, allmän klimatförsämring och för stort guldutflöde, som satts i samband med nedgången. Likaledes har teorier om jordutarmning och en allmänt minskad bördighet i det romerska jordbruket framlagts såsom viktiga faktorer till Roms fall.⁴ Ekonomiska konjunkturteorier med anknytning till 1900-talets båda första årtionden har vidare emfatiskt bundits samman med den senare kejsartidens utveckling av L. C. West.⁵

I sin översikt "Decline and Fall of the Roman Empire" delade D. Kagan in forskarna i olika grupper alltefter om de dödförklarar Rom med motiveringen olyckshändelse, naturlig död, självmord eller mord.⁶ Till den förstnämnda gruppen hör sådana som förnekar några som helst orsakssammanhang och blott ser barbarinvasionerna som en olycklig omständighet.⁷ Till förespråkarna för en mer naturlig dödförklaring kan Walbank och Boak räknas samt vidare alla de som tagit upp mer udda företeelser som orsaker. En betydligt större skara utgör emellertid de forskare som menar, att den ekonomiska politiken slog in på vägar, som måste leda till nedgång och fall: Westermann, Rostovtzeff och Jones bland andra.

Den sistnämnda orsaken har bl.a. understrukits av A. Piganiol. Med sitt slutord "Rom dog ingen naturlig död. Det mördades." gjorde Piganiol gällande, att Rom var en levande organism,

⁴ Simkhovitch, V. G., Rome's Fall Reconsidered. Political Science Quarterly XXXI. 1916, s. 201-243.

⁵ West, L. C., The Economic Collapse of the Roman Empire. Classical Journal 28. 1933, s. 96-104.

⁶ Kagan, D., Decline and Fall of the Roman Empire. Why Did It Collapse? 1962, s. VIII.

⁷ Bury, J. B., History of the Later Roman Empire. 1923, s. 311.

som döddes av de germanska invandrarna.¹ En förutsättning för denna uppfattning är emellertid, att 300-talet e.Kr. betraktas som ett sekel då den romerska ekonomin återhämtade sig efter kriserna under 200-talet och åter gick in i en period med utveckling och reformer. Exempelvis uppfattade Bernardi 300-talet som helt skilt från 200-talets krisårhundrade och 400-talets politiska upplösningsårhundrade och förnekade, att en kontinuerlig ekonomisk nedgång ägde rum från 200-talet och fram till barbarinvasionerna.²

3. Textutdrag och kommentar

a. *Förlust av den ekonomiska friheten (Westermann).*

Problemet om romarikets fall har således alltid haft en starkt tidsbunden karaktär. Med utgångspunkt från detta problem har forskare inom varje epok i tur och ordning försökt ge uttryck för sin egen tids uppfattning om framtidskridande och fall. En rad exempel på sådana skiftande tolkningar som tillkommit under inflytande av forskarens uppfattning om sin egen samtida behandling i Westermanns analys av de ekonomiska orsakerna till den antika kulturens nedgång. Westermann redogör för sex år 1915 vanligen citerade faktorer – slavsystemet, befolkningsnedgången, skattesystemet, guldutflödet till östern, kristendomen och barbarinvasionerna – men avvisar dem alla. Sättet på vilket han förnekar dessa teorier är av underordnad betydelse, särskilt som modern forskning med hjälp av andra metoder fortfarande vidhåller, att flera av faktorererna är relevanta för att förklara det romerska imperiets fall.

¹ Piganiol, A., l'Empire Chrétien. 1947, s. 422.

² Bernardi, A., The Economic Problems of the Roman Empire at the Time of Its Decline. The Economic Decline of Empires, edd. C. Cipolla. 1970, s. 26.

Däremot är Westermans egen uppfattning intressant. Enligt honom var det förlusten av den ekonomiska friheten som underminerade den grekisk-romerska civilisationen. De små jordägarna försvann och ersattes av storgodsen. Kolonaten medförde ekonomisk ruin för statsstaten, vars ekonomiska frihet försvann. Handel, hantverk och industri bands därigenom till jordagodsens med dess självhushållning och juridiska självstyrelse. Westermann sammanfattar sin uppfattning sålunda:

Utom tillväxten i antalet städer och deras befolkning visar sig en väldig ökning av de kejserliga domänerna under vår tidsålders första århundrade. De privata egendomarerna, som överlevde, växte också till betydande omfattning. Men de mindre jordagodsens och arrenderna började hastigt försvinna. Slavarbetet på dessa domäner och stora gods ersattes av coloni, som brukar jorden som ett slags underarrenderare hos privata ägare eller storarrenderare. Trycket på dem är alltid större, och tillämpningen av doktrinen om origo, d.v.s. att de måste förbli fästa vid platsen för sin registrering i de statliga böckerna för att fullgöra sina tjänster, denna doktrin blir alltmer sträng. Denna teori tillämpas av staten på de stora privata latifundiererna (jordagodsens) liksom på de kejserliga domänerna, vilka regeringen arrenderade ut till conductores. Dessa arrenderare, som under det första århundradet var frånvarande jordägare, vilka bodde i städerna, var ansvariga inför staten för räntorna, antingen i pengar eller i produkter, och regeringen erbjöd dem coloni eller underarrenderare. Resultaten av jordbruksproduktions storlek kunde inte bli annat än dåliga; och detta framgår klart av den kejserliga lagstiftningen från slutet av första och under loppet av det andra århundradet.

Den första av de romerska kejsare, som stiftade lagar mot denna elakartade tendens inom det ekonomiska livet, var troligtvis Vespasianus, som var sonson till en lägre skattetjänsteman och som till en principare. Från Flavieras till Caracallas tid har vi kejserliga dekret rörande förhållandet mellan coloni eller småarrenderarena jämte de faktiska bönderna och storarrenderarena (conductores) och de stora privata jordägarna. Denna lagstiftning yttar sig vålltaligt om nedgången i produktion, om obrukad jord och om övergiven jord. Den

försökte skydda coloni från att förtryckas av storarrenderarna och de privata ägarna. Den försökte uppmuntra dem att bruka de övergivna fälten. Men därigenom band den coloni allt hårdare. Mot de stora jordägarnas förtryck bestämde staten, hur stor del av produktionen colonus var skyldig att betala jordägaren samt antalet dagar för hans obligatoriska tjänster, likaså vad beträffade de kejserliga och privata domänerna. Och för att han skulle vara tillförsäkrad de rättigheter, staten garanterade honom, var han tvungen att vara bosatt inom godsets område.

Systemet att arrendera ut statens domäner spred sig till det spanska Gallien och till länderna utmed Donau. Statens gruvor sköttes på samma sätt, och på Hadrianus' tid hade också det slavarbete, man förut använde, ersatts av coloni. I denna oförmåga hos den kejserliga förvaltningen att i öster återupprätta ett starkt, fritt bondestånd, kvantitativt och materiellt starkt, samt att bibehålla det gamla fria bondeståndet i väster ligger de fundamentala orsakerna till först det ekonomiska och sedan det intellektuella förfallet i den grekisk-romerska civilisationen. Tre resultat av denna oförmåga att möta ett stort problem är klara och definitiva.

1. Ett betydande resultat var nedgången i den intellektuella styrkan hos den stora åkerbrukande befolkningen. Ty den fria bonden i Italien och i västerlandet i allmänhet blev ett statens och de stora jordägarnas verktyg, ett verktyg bundet till den ort, där det behövdes. Privat företagsamhet och initiativ försvann, och det tillstånd, som uppstod, var detsamma, som jag redan skildrat betr. slutet av den faraonska regimen i Egypten och av det persiska riket i västra Asien. I detta händelseförlopp hade utan tvivel det agrara slavarbetet i västerlandet spelat sin roll.

2. När det romerska riket övergick från sina små jordagods, som sköttes av slavar och fria arbetare, till sina stora kejserliga och privata domäner, avtog antalet fria "produktionsenheter" i enormt hög grad. Som en följd av nedgången i dessa produktionsenheter kom en betydande minskning i produktivitet och förmåga att betala skatt inom en viss areal jord. Följaktligen måste staten för att möta sitt reguljära och växande krav på skatter utöva tryck på decuriones, som var de stora arrenderarna eller jordkapitalisterna och var bofasta i statsstaterna. Enligt den gamla teorien om statliga tjänster till staten, "eliturgier",

var också dessa bundna vid sin statsstat av doktrinen om ursprung, origo. Tidigt i det tredje århundradet kunde utan tvivel decuriones tvingas av staten att återvända till den statsstat, som var deras origo och vid vilken deras förpliktelser till staten var bundna. Sålunda blev också medelklassen i tredje århundradet ställd mot vägen under tyngden av sina liturgiska förpliktelser, och de mindre jordagodsens avtygade mer och mer och hjälpte till att utvidga de enskilda jordbaroner-
nas väldiga domäner, i det att dessa var starka nog att stå emot trycket och att framtvinga undantagsrättigheter från regeringen.

3. Inrättandet av colonatet åstadkom industristadens ekonomiska undergång. Man måste komma ihåg, att bakgrunden till den grekiska världens höga civilisation var statsstaten med dess hantverk samt dess politiska och ekonomiska frihet. Denna civilisation och industristaden, som var dess ursprung, ärvdes av den romerska världen. Utom sin handel med österlandet och en mycket mindre handelsvolym med germanerna hade imperiet inga andra utländska konsumtionsområden. Den huvudsakliga mängden av statsproduktionen mäs- te konsumeras inom riket. Framgången av detta slags ekonomiska system berodde därför på möjligheten att sälja produktionen åt en spridd och köpstark befolkning. Och konsumenterna blev med nödvändighet lantbefolkningen. Men colonatet hade förstört konsumtionsförmågan i landsbygdsområdena genom den oerhörda minskningen av de fria produktionsenheterna. Detta ledde slutligen till, att man övergav städerna, vilka förlorade i attraktion i och med att deras industriella styrka försvagades. Försämringen av den kejserliga valutan under andra och tredje århundradena bör utan tvivel betraktas som ett administrativt försök att med hjälp av temporära utvägar möta de förhållanden, som uppstod ur de omfattande ekonomiska störningar, jag nyss beskrivit.

Under andra århundradet började man återgå från en industriell ekonomi, baserad på en vidsträckt användning av mynt, till de mer primitiva formerna av betalning in natura och utbyte av varor. Under tredje århundradet är tecknen på denna återgång mycket mer markanta. De stora jordagodsens började åter tillverka de varor de behövde. Så är den industriella statsstatens stora epok förgången och med den "den härlighet, som var Grekland, och den storhet, som var Rom".

Vad jag försökt göra är att visa, att det var förlusten av ekonomisk frihet, t.o.m. mera än förlusten av politisk frihet, som fick så katastrofala följder för privat initiativ och slutligen underminerade den gamla grekisk-romerska civilisationen. Jag är fullt medveten om att andra orsaker vid sidan av dem jag uppräknat spelade sin roll i denna stora historiska tragedi. Bland dem kan man kunde föreslå är utbredningen av statsstaten och av kejserliga monopol; bristen på ett statligt kreditssystem, som stod i proportion till och kunde stödja det invecklade och relativt högt organiserade industriella och kommersiella levnadssättet i riket; samt problemet att förse städerna med livsmedel. Dessa frågor, liksom många andra inom detta arbetsområde, är ännu öppna för forskning.

Ur: Westermann, W. L., The Economic Basis of the Decline of Ancient Culture. (The American Historical Review XX, 1915, s. 740-743.)

b. Slaveri, tekniskt stillestånd och svagheter i det ekonomiska systemet redan under 100-talet (Walbank).

F. W. Walbank, professor i antikens historia och klassisk arkeologi i Liverpool, framhöll redan i mitten på 1940-talet, att en av de viktigaste orsakerna till det romerska rikets nedgång och fall var den alltigenom låga tekniska nivån. Roten till det tekniska stilleståndet ser Walbank i det romerska slavsystemet. Den billiga slavarbetskraften gav inga impulser till rationalisering och tekniska förbättringar. Stordrift ställde sig inte billigare. Denna företeelse fanns i såväl det grekiska som i det romerska samhallet. Situationen blev emellertid akut i det romerska imperiet, när slavtillförseln sinade, samtidigt som den tekniska utvecklingen fortsatte sin förfallsprocess. Walbank sammanfattar resultaten av sin undersökning om det västromerska rikets fall på följande sätt:

För Gibbon var det romerska rikets nedgång något så naturligt att det inte krävde någon närmare förklaring.

Historien om dess undergång är enkel och övertydlig; och i stället för att fråga varför det romerska riket gick under borde vi snarare känna oss förvånade över att det hade bestått så länge... Den väldiga

byggnaden gav vika för trycket från sin egen tyngd.

-- För Gibbon var orsakerna inneboende, naturliga och i linje med den faktiska utvecklingen. Den uppfattningen har bekräftats i rikt mått genom vår egen analys. Den har nämligen visat att det romerska riket inte drevs mot sin upplösning på grund av en enda omständighet - klimatet, jorden, befolkningens hälsotillstånd - och inte heller på grund av någon av de sociala och politiska faktorer som spelade en så betydelsefull roll i själva förfallsprocessen, utan på grund av att det på en viss punkt utsattes för spänningar som det antika samhället genom själva sin struktur inte hade möjligheter att motstå. Det samhället var i realiteten splittrat genom inre motsättningar, och de kom inte i dagen för första gången år 200 e.Kr., inte heller när Augustus Caesar upprättade principatet år 27 f.Kr., utan redan så tidigt som under de femte och fjärde århundradena f.Kr., när Athen avslöjade sin oförmåga att bevara och bredda den medelklassdemokrati som det hade skapat. Athens misslyckande var en sammanfattning av statsmännarnas misslyckande. Statsstaten var byggd på en grundval av slavarbete eller på exploaterande av icke-privilegierade grupper - ibland på ett boendestånd som förtrycktes eller till och med degraderades till livgenskap, ibland på undersåtarna i ett kortlivat imperium - och gav upphov till en lysande minoritetscivilisation. Men överbyggnaden var redan från starten alltför tung. Den tekniska nivån var dessutom för låg för dess inneboende behov, men det var inte medborgarnas fel utan en logisk följd av den tid och plats där den hade uppstått. Att påpeka det är bara att upprepa en truism. Den paradoxala kontrasten mellan Athens intellektuella prestationer och dess knappa materiella resurser har länge framhållits som något beundransvärt för många generationer som har kommit underfund med att ett rikt materiellt arv inte automatiskt för med sig en motsvarande rikedom på det kulturella området. Men det var just den låga tekniska nivån, i förhållande till de uppgifter som det grekiska och romerska samhället påtog sig, som gjorde det omöjligt att ens tänka på att avskaffa slaveriet och som ledde till att det utsträcktes från relativt oförargligt hushållsarbete till gruvorna och verkstäderna, där det ökade i omfattning när spänningarna i samhället blev mer akuta.

Det är inte alltid lätt att skilja orsak från verkan när man ställs inför en tätt sammanfogad struktur av samverkande faktorer. Men det

kan i all korthet sägas att den grekiska statsstatens medborgare, pressade av fattigdom som de var och dessutom utsatta för ständiga friktioner vid en gräns som var stor i proportion till stadens areal, både av tradition och nödvändighet var aggressiva och rovgiriga; deras starka känsla för autonomi, för självstyrelse, fick dem att varje gång de gavs tillfälle till det automatiskt göra anspråk på att dominera över andra. Det ledde till krig, och krigen kom allt oftare att utkämpas i de många områden från vilka man kunde hämta nya slavar. Slaveriet ökade och när det spred sig till de olika produktionsgrenarna ledde det oundvikligt till en dämpning av det vetenskapliga intresset, till den tidigare nämnda klyftan mellan de klasser som försörjde sig med sina händers arbete och den överklass som använde sig av - och senare kom att upphöra att använda sig av - sin intelligens. Denna ideologiska klyfta avspeglar följaktligen en uppdelning av samhället i klasser; och från och med då blev det en huvuduppgift också för statsstatens visaste söner - en Platon och en Aristoteles - att till varje pris bevara detta klassamhälle.

Ty allt detta var ingenting annat än de intellektuella och andliga frukterna från det träd vars rötter hade splittrats mot den tekniska oförmågan att hålla klippa. På det materiella området var det ökade slaveriet så gott som en garanti för att det inte skulle gå att omforma produktivkrafterna i en sådan omfattning att det skulle gå att omforma samhället på ett radikalt sätt. Skillnaden mellan fattigdom och rikedom blev ännu mer markant, den inhemska marknaden avmattades och det antika samhället drabbades av en nedgång i produktionen, handeln och befolkningstalet och till sist av ett klasskrigs härjningar. I det läget förde upprättandet av det romerska imperiet med sig en ny faktor i form av en parasitisk huvudstad; den övertog det hellenistiska systemet till Italien, där den agrara fattigdomen existerade jämtes med en imperialistisk expansion och dominans av en enastående omfattning. I det senatsstyrda Rom med dess oligarki, dess aristokratfamiljers intrigeranden om den politiska makten som en inkörsport till prestige och rikedom, var en sund utveckling av produktivkrafterna och ett fördjupande av kulturlivet en ännu mer avlägsen möjlighet än de hade varit i statsstatsdemokratiens tumultuära förhållanden eller i de hellenistiska kungadömenas huvudstäder.

Ur försöken att kontrollera och styra en politisk enhet av det augusteiska rikets storlek på grundval av dessa relativt utvecklade materiella resurser uppstod den för kejsardömet karakteristiska utvecklingen av samhällslivet – industrispridning, anlitandet av partiell naturalekonomi inom skattesystemet, fortsatt press från kejsarhövets och arméns och en dominansförskjutning från städerna till landsbygden – och som det sista försöket att få bukt med krisen, eller åtminstone att rädda vad som gick att rädda ur ruinerna, ett ökat användande av tvångsåtgärder och större maktbefogenheter åt det byråkratiska statsmaskineriet. De tendenserna har vi redan analyserat och vi behöver inte gå in på dem igen. Vi tänker inte heller hänge oss åt den felaktiga föreställningen att var och en av dem var en oundviklig företeelse på den speciella plats och tid där de utvecklades. Mänsklig skicklighet och mänsklig svaghet bidrog utan tvekan till att förfallsprocessen ibland fördröjdes och ibland påskyndades. Men det väsentliga är att de förhållanden som vi har beskrivit smälter samman i en händelsekedja som har sin egen logik och att de – fast naturligtvis inte i de specifika detaljerna som bestämdes av tusentals personliga eller slumpmässiga faktorer, utan bara i allmänna drag – var en följd av de premisser eller förutsättningar som den klassiska civilisationen uppstod ur, nämligen en alltigenom låg-teknisk nivå och, som en kompensation för det, slavsystemet. Det är i de företeelserna och, vad som är lika viktigt, i det andliga klimat som de gav upphov till som vi måste söka de primära orsakerna till det romerska rikets nedgång och fall.

Ur Walbank, F. W., *Det västromerska rikets fall*. Ekonomiska, politiska och sociala orsaker. W & W 1973, s. 150–153.

”Mänsklig skicklighet och mänsklig svaghet bidrog utan tvekan till att förfallsprocessen ibland fördröjdes och ibland påskyndades”. Under vissa tidsperioder förekom allvarliga kriser, under andra ägde en återhämtning rum. Walbank behandlar också den ekonomiska utvecklingen från och med 100-talet e.Kr. till och med den senare kejsartiden. Hans uppfattning om den senare kejsartidens ekonomiska förfall ansluter sig mycket nära till Lévy's bedömning och skall inte upprepas här. Hos bägge forskarna framhålls, att den auktoritära staten i allt väsentligt innebar en

återgång till den orientaliska bronsålderns ekonomiska organisationsformer. Den fortgående förfallsprocessen i Italien understryks, och både Walbank och Lévy betonar, att herrgårds- och godsekonomin fick en betydelsefull roll. Godset med dess stabila, förenklade och primitiva struktur kom att bli centrum i det ekonomiska system som det romerska riket slutligen resulterade i, och under det systemet fördes den antika världens arv vidare till senare tider.

För läsaren av Lévy är det emellertid intressant att taga del av Walbanks uppfattning om Antoninernas s.k. välståndsepok (96–180 e.Kr.). För Walbank är nämligen denna period inte den lyckliga och harmoniska epok som en gång Gibbon gjorde gällande. Walbank avvisar en rad av de orsaker som forskarna sett som väsentliga förklaringar till nedgången och daterat till slutet av 100-talet och början på 200-talet e.Kr.: klimatförsämring, utbredning av pest och malaria, försämrad och utsugen jordmån, allmän befolkningsminskning och brist på arbetskraft. Sådana teorier menar Walbank har antingen endast passat in på begränsade områden inom imperiet och avsett lokala problem eller också så avsett företeelser som inte fått några bestående följder.

Kort sagt: flera av de anförda förklaringarna kan utan vidare elimineras. Men kvar finns en solid kärna på ungefär ett halvdussin orsaker, övervägande av politisk och social karaktär, och om man jämför dem med varandra visar det sig att de innefattar många av de fenomen som är intimt förbundna med romarrikets begynnande förfall. Svårigheten ligger i att skilja symtomen från orsakerna. Barnbegränsning, misslyckandet med att upprätthålla självstyrelse, klasskrig, militärernas usurpation av makten, byråkratisk centralism, en outhärdlig skattebörda, en civilisation med ett väldigt omfång men otillräckligt djup, slavarbete – alla dessa faktorer bidrog till att imperiet kom på glid, men ingen av dem räcker ensam till för att förklara Roms fall. Men slår man ihop dem så ger de vid handen att vårt fågelperspektiv eller vår översiktliga framställning av kejsardömets första tid kan ha varit vilseledande; därför måste vi tränga in bakom förlåten till välståndet

Walbank, F. W. 1973

under Antoninernas epok och med hjälp av de nya verktyg som den moderna forskningen har ställt till vårt förfogande försöka isolera några av de tendenser som utvecklades inom detta till synes så lyckliga samhälls struktur.

Ur: Walbank, a.a., s. 58.

Genom att isolera tendenser, som utvecklades redan under den antoninianska epoken på 100-talet, och jämföra dessa med motsvarande förhållanden i romarrikets ekonomi under 200-talet når Walbank fram till sin uppfattning om när förfallet började. En rad grundläggande svagheter i romarnas ekonomiska system verkade redan under det första århundradet e.Kr.

Vid det här laget bör det stå klart att Gibbons bild av romarriket under Antoninernas tid behöver modifieras avsevärt. För vi har nu sparat upp flera förfallsfaktorer som var rotade i det romerska samhällets struktur och som hade börjat verka redan på Augustus tid (27 f.Kr.-14 e.Kr.) och som säkerligen var i full gång under den period som Gibbon lovordat för att den var så enastående lycklig och harmonisk. Vi har redan konstaterat hur den låga tekniska nivån i den grekisk-romerska civilisationen hade lett till utvecklandet av slavsystemet som ett medel för att skaffa sig den fritid som var nödvändig för ett liv i bekvämlighet och kultur; och hur det systemet fick både slaven och herren att blunda för möjligheten av att släppa lös nya produktionskrafter i en sådan omfattning att de kunde förändra de materiella förhållandena i samhället. Vi har konstaterat att den begränsade inhemska marknaden, en marknad som ofrånkomligen måste bli begränsad i en samhällsstruktur av det slaget, bändade för sin egen undergång och med att man började rikta in sig på nya marknader långt bort från de gamla civilisationscentra. Vi har också sett hur eftersläpningen i kreditinstitutens organisation och i kommunikationsväsendets utveckling, liksom utvinandet av slavarbetskällorna, bidrog till att förstärka decentraliseringsprocessen, som så småningom fick sin politiska motsvarighet i uppdelningen och (i Västrom) den slutliga upplösningen av imperiet. Och till sist har vi noterat att storgodsen, symbolen för stads-civilisationens tillbakagång och på samma gång ett resultat av det all-

mäna förfallet och en faktor som påskyndade det, utvecklades allt mer.

Ur: Walbank, a.a., s. 84-85.

En huvudförklaring hos Walbank är således, att den mycket låga tekniska standarden och den billiga slavarbetskraften inte medförde, att några nya produktionsfaktorer frigjordes. Men här till kommer, att Walbank i hög grad betonar hur det romerska imperiet vilade på ett starkt beroende av städernas tillväxt, industri, handel och kommunikationer mellan de olika regionerna inom imperiet. Under 100-talet utvecklades romarriket till en ekonomisk enhet. Handeln mellan provinserna var livlig, och städernas snabba tillväxt skapade förutsättningar för en expanderande industri. Genom en statlig politik underlättades den privata företagsverksamheten dels i form av offentliga anläggningar - vägar, broar kanaler, hamnar - dels genom ett värdebeständigt mynntsystem och dels slutligen genom en politik där Italien bildade medelpunkt för den ekonomiska verksamheten.

Redan före 200-talet uppstod emellertid stora inligheter i den ekonomiska strukturen. Hit hörde den svaga tekniska utvecklingen, slavsystemets möjlighet till billig arbetskraft och ett primitivt betraktelsesätt gentemot kostnadsreducerande åtgärder. Kommunikationssystemet var visserligen väl utvecklat men framstod likväl såsom mycket dyrbart i förhållande till de transportbehov som imperieekonomin krävde. De möjligheter som fanns att erhalla krediter stod heller inte i proportion till den expansion som handeln och industrin genomgick.

Under 200-talet accentuerades flera förfallsfaktorer, som var inbyggda i den romerska ekonomins struktur. Enligt Walbank medförde romarrikets politiska expansion endast en tillfällig stillastat en ekonomisk lag som innebar, att industrin fick en tendens att exportera sig själv i stället för sina produkter och att produktion och handel överflyttades till de nyare gränsprovin-

serna.¹ Handelen blev lokal och provinsiell från att tidigare ha varit internationell. Hantverket och industrin återgick till en produktion i liten skala för den lokala marknadens och det närmaste grannskapets dagsbehov. En gradvis decentralisering ägde rum av handeln och industrin, som uppdelades i allt mindre och mindre lokala enheter. Framstegen inom de olika provinserna blev ojämna och var helt beroende av den regionala marknadens efterfrågan. Någon stimulans från en internationell marknad förelåg således inte längre.²

Bakom denna decentraliseringsutveckling låg flera faktorer. När slavtillförseln sinade, fick industrin förläggas till de områden där ett fritt proletariet kunde fylla slavernas plats. Frånvaron av all teknik och maskinutrustning medförde, att en koncentration till gamla industricentra inte minskade de fasta kostnaderna, utan tvärtom förstärktes tendensen till decentralisering inom imperiets gränsområden. De allt större arméerna erbjöd också en utmärkt efterfrågemarknad. Men därigenom befordrades den lokala självförsörjningen och det i allt fler provinser.³

Redan under 100-talet e.Kr. miste Italien sin dominerande ställning och parasiterade i allt större utsträckning på resten av romarriket. En markant nedgång följde i exporten av varor från Italien till andra delar av riket.⁴

Medan trenden mot decentralisering alltmer ökade och den galliska vinhandeln expanderade, krymptes de italienska vingårdarna och olivfälten och fick i allt större utsträckning ge plats för spannmålsodling på de större godsen, som drevs med slavarbetskraft. Italien blev ekonomiskt sett en vålnad av sitt gamla jag och hölls vid liv av exporten av tjänster (sjöfrakter m.m.),

¹ Walbank a.a., s. 70.

² Walbank a.a., s. 76—77.

³ Walbank a.a., s. 71, 73—75.

⁴ Walbank a.a., s. 78.

de skatter som togs ut för att finansiera statsförvaltningen och de stora inkomsterna från kejsarens privata egendomar.

Parallellt medförde den agrara utvecklingen, att en storgods-bildning med åtföljande koncentration av jordbruket inleddes redan under Augustus tid. Därmed började industri- och handelsaktiviteten att övergå från städerna till de byar, som ägdes av de stora godsägarna. Det självproducerande godset med agrart ekonomiskt tänkande spelade en stor roll för att minska handelsaktiviteten och öka decentraliseringsprocessen.

Industriflykten från städerna till de stora lantegendomarna bidrog i och för sig till det allmänna ekonomiska sammanbrottet genom att reducera de områden som i realiteten stod öppna för handeln. Varje gods av den typen undandrog, i proportion till den självförsörjningsgrad som det lyckades uppnå, ett visst antal människor från antikens ekonomiska system och minskade därigenom bl.a. antalet konsumenter av de varor som fortfarande cirkulerade på de gamla marknaderna. Storgodsen spelade med andra ord en aktiv roll när det gällde att begränsa handeln och påskynda den allmänna decentraliseringsprocessen.¹

Walbanks uppfattning om de ekonomiska förhållandena före 300-talet kan väl anslutas till Lévy's översikt av den senare kejsartidens ekonomiska förändring. Handelns och industrins expansionsmöjligheter försvagades successivt. Den auktoritära regleringsekonomi drabbade städerna, vars medelklass utarmades genom ett högt skattetryck, samtidigt som deras verksamhet begränsades och reglerades. Städernas nedgång och flykten till landsbygden påskyndades därigenom.

Walbanks bedömning har refererats ganska utförligt. Den är intresseväckande, ty med utgångspunkt från främst det tekniska stillaståndet och slavsystemet framhåller Walbank, att ett fortgående obevekligt ekonomiskt förfall föregick den politiska upplösningen. Samtidigt begränsar sig dock Walbank till handelns

¹ Walbank a.a., s. 84.

⁴ Ekonomisk-historiska . . .

och industrins utveckling och vidare till en del av imperiet, den västromerska. Som komplettering till Lévy ger emellertid Walbank en mer nyanserad bild av den ekonomiska förändringen. Svagheter i den blomstrande ekonomin under det tidigare kejsardömet blir tack vare Walbanks framställning uppenbara och detta redan under Antoninernas brittsommar.

För Walbank är den del av det romerska riket som överlevde inom de östliga provinserna endast en spillra av den ursprungliga östromerska rikshalvan.

Därför presterar man inte något hållbart argument om man pekar på det Bysantinska riket – som var en del av imperiet – och säger att om det kunde överleva så kunde hela det romerska riket ha räddats.¹

c. *Överbekantning och ett svagare Västrom än Östrom (Jones).* En annan utgångspunkt och ett annorlunda orsakssammanhang presenteras av den tidigare i studieboken omnämnde A. H. M. Jones. Nedanstående avsnitt är hämtat ur avslutningskapitlet i dennes arbete "The Decline of the Ancient World", som i sin tur utgör en sammanfattning av Jones stora forskningsverk "The Later Roman Empire I-III".

Orsakerna till det västra rikets fall under det femte århundradet har varit föremål för ändlösa debatter alltsedan Augustinus' tid, men de som debatterat frågan har alla varit västerlänningar och har tenderat att glömma, att det östra riket inte föll förrän många århundraden senare. Många av de orsaker man andragit till västra rikets fall, gällde också för det östra och kan därför inte vara fullständiga och i sig själva tillräckliga. Om, såsom hedningarna sade år 410, det var gudarna, som vredgade över rikets avfall slog ned det, varför slog de inte ned de lika kristna östra delarna? Om, som Salvianus resonerar, det var Gud, som sände barbarerna för att tukta de syndiga romarna, varför sände Han inte barbarer för att tukta de lika syndiga invånarna i Konstantinopel? Om kristendomen, såsom Gibbon trodde, undergrävde rikets mo-

1 Walbank a.a., s. 155.

ral och försvagade det genom inre schismer, varför föll inte den mer kristna östra delen med sina mycket mer bittra teologiska dispyter?

Vi måste alltså söka efter de omständigheter, vari de två rikshalvorna skilde sig från varandra. Först och främst var de västra provinserna mycket mer utsatta för anfall från barbarerna. Det västra rikets kejsare måste bevaka de långa fronterna vid Rhen och övre Donau, den östra endast nedre Donau. Ty vid den östra gränsen var hans granne det persiska riket, en civiliserad makt, som på det hela taget inte var aggressiv och som höll sina fördrag. Om ett persiskt krig bröt ut, var detta en allvarigare affär än en barbarinvasion, men krig var sällsynta fram till det sjätte århundradet, och då prövade de mycket hårt det romerska riket. Dessutom, om den västra kejsaren inte lyckades hålla någon del av fronterna vid Rhen och Donau, hade han inget annat försvarslinje; inkräktarna kunde tränga rakt in i Italien och Gallien och även Spanien. Om den östra kejsaren, som han ofta gjorde, misslyckades med att hålla nedre Donau, förlorade han endast temporärt kontrollen över de europeiska dioceserna – ej kyrklig term utan förvaltningsområde – ty ingen fiende kunde forcera Bosporon och Hellesponten, som bevakades av Konstantinopel själv. Mindre Asien, Syrien och Egypten förblev därför avstängda från invasion.

Det östra rikets sociala och ekonomiska struktur var sundare än det västra rikets. I öster ägdes en större del av landet av småbönder, som endast betalade skatt, och på så vis gick en större del av den totala åkerbruksavkastningen till bönderna. I väster ägdes en mycket större del av landet av storgodsägare, vilkas arrendatorer måste betala räntor högre än de skatter de hade att betala, och det allmänna tillståndet bland bönderna var därför fattigare. Detta återspeglas i de upprepade revolterna bland bacauderna i Gallien och Spanien, vilket ibland kvarhöll trupper, som man hade ett trängande behov av på annat håll.

En annan följd av denna skilnad i social struktur var, att den jordägande aristokratin i väster fick ett kvävande grepp över förvaltningen med två fördärliga resultat. De saknade effektivitet som hushållare och tillät byråkratien att lägga en mycket betydande summa till skattebördan genom sina omätliga arvoden. De var till överdrift

eftergivna mot sin egen klass och försumliga, när det gällde att hämna beviljandet av undantagsrätt samt lindring och reducering av skatter. I öster blev förvaltningsmaskineriet kvar i händerna på män ur medelklassen, som hade den kejserliga regeringen att tacka för sin befordran; de höll utgifterna för skatteindrivningen nere på ett mycket skäligt belopp och upphävd tidvis de nedskärningar i skatt, som beviljats jordägarna. En större andel av den totala jordbruksavkastningen nådde sålunda den kejserliga skattkammaren och en mindre del absorberades av byråkratien och jordägarna.

Man kan ställa sig en annan fråga. När det västra riket hade behållit sitt fäste under två och ett halvt århundrade efter Augustus' regeringstid och hade övervunnit krisen vid mitten av tredje århundradet och efter Diocletianus reorganisation hade hållit sig intakt under ytterligare tre generationer, varför föll det så hastigt samman i det femte århundradet? Berodde dess fall i första hand på ökat tryck utifrån eller på inre förfall eller på en blandning av bägge?

En orsak till de västra delarnas svaghet var deras administrativa avskiljande från den östra. Förut hade kejsarna kunnat dra ohämmad nytta av österus rikedom för att finansiera västerns försvar. Från Diocletianus' tid måste de relativt fattiga västra delarna klara sig på sina egna resurser med bara tillfällig hjälp från östern.

Den tunga ekonomiska bördan, som man fick sig pålagd genom härens ökade storlek, överansträngde rikets resurser och orsakade ett antal svagheter. Det kan synas vara en överdrift att säga, att resurserna inom ett så stort område som det romerska riket kunde bli överanstängda av att föda, kläda och beväpna ett extra antal av 300 000 man, men man måste komma ihåg, att riket teknologiskt sett var t.o.m. senare i utveckling än Europa under medeltiden. Med primitiva metoder inom åkerbruk, industriell produktion och transportväsen tog det mycket mera arbete per man och timme än nu för tiden att producera matransoner, väva material till uniformer, att hamra ut vapen och rustningar samt att transportera allt detta på prämar och vagnar till gränserna. Skatterna måste höjas enormt, och för att taxera och inkassera de höjda skatterna måste tjänstemannakåren utökas, varigenom skattebördan återigen växte.

Den tunga skattebördan var troligtvis den egentliga orsaken till rikets ekonomiska förfall. Marginella jordområden, som inte kunde ge jordägaren någon vinst utöver skatterna, slutade odlas. Befolkningen tycks också ha krympt ihop. Detta är en synnerligen diskutabel sida av saken, men det finns tydliga tecken på en kronisk brist på arbetskraft inom åkerbruket, vilket återspeglades i jordägarnas motvilja mot att ge ifrån sig sina arrendatorer som rekryter, lagstiftningen, som band arrendatorerna till deras gårdar, jordägarnas ständiga försök att snatta arrendatorer från sina grannar samt etableringen i stor skala av barbarer inom jordbruket. Bristen berodde inte på någon flykt från landet till städerna – rörelsen gick snarare i motsatt riktning. Den skärptes genom kraven på konskription, men det är svårt att motstå tanken, att bondebefolkningen underlät att vidmakthålla antalet kon-skriberade. Nedgången i odlad areal, ehuru inte först och främst orsakad av brist på arbetskraft, innebar även att lantbefolkningen också minskade. Orsaken till detta var att bönderna, efter att ha betalat sina skatter och arrendatorerna sin ränta, inte hade kvar tillräckligt med mat att fostra stora familjer, och många dog av brist på föda eller faktiskt av svält under dåliga år eller efter fienders härjningar.

Teoretiskt sett kunde naturligtvis imperiet ha minskat den ekonomiska bördan genom sträng effektivitet och genom att drastiskt skära ned det som var överflödigt. Det försörjde ett stort antal overksamman eller nominella soldater samt sinekurtjänstemän. I enlighet med gammal praxis underhöll det 120 000 medborgare i Rom och här till kom över 80 000 medborgare i Konstantinopel. Dessa utgjorde en direkt bördan på statskassan. Det tolererade också, ja uppmuntrade en växande mängd andra klasser och lata munnar, framför allt prästerna. Heddendomen hade kostat mycket litet, då dess präster, utom i Egypten, inte erhöll någon lön utöver andelar i offren. Kyrkorna med sina tusentals präster, vilka försörjdes genom räntor från åkerbruket och genom att få de första produkterna för årstiden, utgjorde en ny substantiell bördan på ekonomin. Kejsarna gjorde dessutom ingenting för att hämma tillväxten av den officiella aristokratien i fråga om antal och rikedom och tolererade således och uppmuntrade ökningen av ytterligare en improduktiv klass.

Grundorsaken till rikets ekonomiska nedgång var faktiskt det ökande antalet (ekonomiskt talat) lata munnar – senatorer med sina väldiga

hushåll, dekurioner, tjänstemän, jurister, soldater, präster, huvudstädernas medborgare – och dessa grupper i förhållande till antalet producenter. Ränke- och skattebördan visade sig vara för betungande för bönderna, som långsamt krympte i antal.

Man har dragit den slutsatsen, att imperiet försvagades genom att dess handel och industri förföll. Det är i själva verket mycket tvivelaktigt, huruvida handel och industri verkligen förföll; produktionen och distributionen av högljussiga varor och lyxvaror för de rika fortsatte att blomstra ända fram till 500-talet, och den huvudsakliga delen av industriell och kommersiell aktivitet hade troligtvis alltid gällt sådana varor. I varje fall hade industri och handel i alla tider bidragit så litet till nationalinkomsten, att deras förfall, om det inträffade, var utan ekonomisk betydelse.

Detta ekonomiska tryck, det måste man komma ihåg, var lika hårt i öst som i väst. Det östra riket höll en lika stor här och tjänstemannastab och hade en ännu större och rikare kår av präster ehuru en mindre rik aristokrati än det västra. Dess skattelast var mycket hög, dess marginella jordområden slutade odlas, och dess befolkningsciffror sjönk förmodligen. Men det hade likväl större reserver av agrar rikedom och arbetskraft att utnyttja.

Ur: Jones, A. H. M., *The Decline of the Ancient World*. 1966, s. 362, 364–367, 369.

Den grundläggande ekonomiska svagheten inom imperiet var således enligt Jones, att alltför få producenter skulle tillgodose alla för många sysslösa och överksamma personer. Under den senare kejsartiden bibehölls nämligen utgifter, som härstammade från en rikare epok när erövringar givit betydande statsinkomster. Olika samhällsgrupper hade då fått behov tillgodosedda eller privilegier, som gav dem betydande rikedomar. Under perioden 250–600 e.Kr. förändrades inte detta system, trots att de ekonomiska förutsättningarna blivit helt annorlunda. För att kunna tillgodose de stora utgifterna ökades istället beskattningen. Jones menar, att om någon faktor nödvändigtvis måste anges såsom en avgörande orsak till imperiets fall, så bör överbeskattningen

betonas. Det hårdare skattetrycket åstadkoms av en ständigt ökande byråkratlass och medförde orimliga bördor för de grupper som hade svårast att betala skatterna, ty de förmögna kunde nämligen i stor utsträckning undgå skatteskräpan. Desutom utnyttjade godsägarna den uppkomna situationen till att bilda ekonomiska enklaver, dit de skattedrabbade bönderna kunde ta sin tillflykt i utbyte mot att överge sin personliga frihet.

Det var skatterna som enligt Jones ledde till att mindre bördig jord måste överges, däremot inte någon försämrad bördighet eller annan jordförstöring. Jordar med god eller medelgod kvalitet fortsatte att kunna betala höga avgifter, ge god ekonomisk avkastning och betinga höga försäljningspriser. Den viktigaste orsaken till jorddeläggelsen och utbredningen av ödegårdar och därmed till en sjunkande jordbruksproduktion låg således i den tunga och växande skattebördan. Däremot anser Jones, att jordförstöringen, befolkningsminskningen eller bristen på arbetskraft hade en mycket liten total betydelse för den agrara produktionsminskningen.

Betecknande för Jones uppfattning är, att han ställer sig mycket tveksam till om handeln och industrin överhuvudtaget stagnerade. Enligt honom utgjorde lyxvarorna grunden för handeln och industriproduktionen. I motsats till Walbank hävdar således Jones, att handeln och industrin spelade en ringa roll för bruttonationalprodukten och om en nedgång skulle ha inträffat var den ekonomiskt betydelselös. Vidare betonas – helt i kontrast till Walbanks teorier – att en av de viktigaste produktionsgrenarna, klädesindustrin, alltid varit decentraliserad och under hela den romerska kejsartiden tillverkat för lokala behov och inom de regioner där armén efterfrågat persedlar. Endast de fina lyxprodukterna hade tillverkats i ett begränsat antal städer och exportats.

De barbariska grannstammarna spelade en avsevärd roll för imperiets direkta fall, inte i egenskap av krigshärjande eller övervande utan därför att de aldrig assimilerades eller blev upp-

hov till ett ekonomiskt nytänkande. Därför framstår den västromerska imperiedelen som ett område som successivt överlevde sig själv.

På två sätt var de östliga provinserna starkare än den västromerska delen. De var mer tätbefolkade och hade rikare såväl agrara som icke-agrara resurser. Exempelvis var den nordafrikanska jordbruksproduktionen endast en fjärdedel av den egyptiska. Vidare förekom en blandning av industri, handel och jordbruk, och naturtillgångarna var regionalt mer jämnt fördelade. Den östliga imperiedelen var från början rikare än den västromerska delen, där de flesta provinser fortfarande var underutvecklade när förfallsprocessen inleddes. Dessutom var fördelningen av jordförmögenheterna inte fullt så skev i öst som i väst. I de östliga provinserna förekom vidare ett större antal småbönder, fler medelstora jordägare, och storgodsägarnas jordområden började där inte anta gigantiska proportioner förrän mot slutet av 300-talet. Den sociala rörligheten var större, vilket var till fördel för att uppnå en lojal administration som inte enbart tjänade storgodsägarnas intressen.¹

Östroms större rikedom och befolkning, dess sundare ekonomi med lägre skattetryck och bättre ekonomiska resurser hade större möjligheter att bära försvarskostnaderna, motstå barbarstammarnas tryck och enligt Jones även underhålla de improduktiva befolkningsgrupperna i samhället.

d. Ingen kontinuerlig nedgångsprocess men alltför stora statsutgifter (Bernardi).

De närmast följande textpartierna är hämtade ur italienaren Aurelio Bernardis uppsats "The Economic Problems of the Roman Empire at the Time of Its Decline", som publicerades vid ungefär samma tidpunkt som Jones verk. Huvudsyftet för Bern-

¹ Jones, A. H. M., The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey. 1964, s. 767-872, 1025-1068.

nardi är inte att förklara vilka ekonomiska orsaker som medförde det romerska imperiets politiska upplösning. I stället är Bernardis målsättning att visa på de problem som den romerska ekonomin stod inför under loppet av 400-talet och att undersöka sedan hur lång tid tillbaka vissa krisföreteelser egentligen hade pågått.

Det är två orsakssammanhang som Bernardi speciellt utesluter. Dels stod 300-talets ekonomiska återhämtningsperiod och utveckling i skarp kontrast till 200- och 400-talens kristillstånd, och enligt Bernardi utmärktes det romerska riket inte av någon kontinuerlig ekonomisk nedgångsprocess från vare sig 100-talet eller det påföljande århundradet. Dels expanderade statsutgifterna långt utöver de ramar som stod till förfogande i en agrarstat, och tendensen att staten konsumerade mer än vad ekonomin tillät förelåg alltifrån 200-talet. De här bägge faktorerna måste emellertid, menar Bernardi, hållas åtskilda. Den romerska statens stegrade utgiftsbehov och med tiden olidligt höga skattetryck var inte något som utvecklades parallellt med en allmer försämrad situation för näringslivet. Först under 400-talet inleddes en ekonomisk och social kris, samtidigt som statens ekonomi blev bankrutt. Den uppbyggda byråkratiska organisationen krävde då kostnader, som låg långt utöver den skattekraft som en övertvägande agrar ekonomi utan teknisk förändring och ekonomisk expensionskraft ägde. En ond cirkel uppstod, där skattetrycket koncentrerades på landsbygdens och städernas medelklass. De privilegierade största inkomsttagarna, som i större utsträckning än andra undgick agrarkrisen, vägrade däremot och slapp att betala skatt.

Efter att ha konstaterat, att en rad forskare bedömt de tre århundradena från 200-talet till och med 400-talet som en enda lång ekonomisk nedgångsperiod fortsätter Bernardi:

Om man kritiskt granskar de uppgifter man försetts med av de historiska och dokumentära källorna, och man gör detta utan att betungas

av inrotade fördomar, får man ett övervägande intryck av att ekonomin blomstrade och kraftigt utvecklades under hela det fjärde århundradet. Grunden för det monetära systemet var ett fast mynt, en guldsolidus (4.55 gr.), som, då den infördes av Konstantin, hade gjort slut på den monetära förvirringen under det tredje århundradet. Händelsen var aktiv, kommunikationerna väl organiserade, resor och nöjesutflykter på modet. Utbredningen av en mer rationell produktionsteknik och uppodlingen av nya landområden – delvis beroende på den nya arbetskraft riket tillförts genom en organiserad etablering av barbarer – hade i många regioner ökat jordbruksinkomsten. Statens fabriker kompletterade hantverkarnas aktiviteter, som skulle ha varit otillräckliga för att tillfredsställa den ständiga efterfrågan på varor; en efterfrågan, som den dåtida kejsarens välfärdspolitik starkt stimulerade. Städerna befolkades på nytt. Det finns inga objektiva bevis för en demografisk nedgång, som de flesta vetenskapsmän hävdar. Byggnadsaktiviteterna var livliga, stadslivet expanderade igen överallt, den offentliga undervisningen utvecklades och nya samhällsklasser steg upp ur de lägre befolkningslagren. Förmågan att åstadkomma produktion, som visade sig i hela imperiet, är väl sammanfattad i Expositio Totius Mundi, en översikt av de ekonomiska aktiviteterna, sammanställd omkr. mitten av fjärde århundradet. Den antydes i inledningen till Diocletianus' prisedikt år 301 och i den långa lista på varor och hantverksprodukter med vittutgrenad konsumtion, som själva ediktet uppräknar. Varornas mångfald vittnar om avancerad lyx och förfinad levnadsnivå.

Ekonomisk katastrof hade skakat den romerska världen under tredje århundradet. Ändå, just när denna kris nått sin höjdpunkt, hade imperiet ännu en gång – tack vare de åtgärder, som vidtogs av den illyriska dynastiens kejsare – lyckats återhämta sig, och en ny, liknande fas av ekonomisk expansion ägde rum som ett bevis på de ekonomiska krafternas vitalitet.

Nu uppstår frågan, varför den romerska staten, som framgångsrikt hämtade sig efter det ekonomiska förfallet under tredje århundradet, föll sönder knappt mer än ett århundrade senare.

Ur: Bernardi, A., *The Economic Problems of the Roman Empire at the Time of Its Decline. The Economic Decline of Empires*, etd. C. Cipolla, 1970, s. 28–29.

För att besvara denna fråga menar Bernardi, liksom Walbank, att det är nödvändigt att spåra upp krisföreteelser, som fanns redan under den antoninianska epoken. Bernardi menar, att den ekonomiska strukturen som byggdes upp under 100-talet – med exempelvis ett starkt beroende av erövrade resurser, städernas fortsatta expansion, medelklassens företagsamhet, utökad konsumtionsefterfrågan hos samtliga befolkningsgrupper och ett alltmer specialiserat jordbruk – förutsatte en fortsatt ekonomisk tillväxt. Så blev emellertid inte fallet. Den ekonomiska stagnationen under 200-talet berodde väsentligen på att någon ekonomisk stimulans inte längre uppstod från resurser inom nya erövrade områden. Rom fick förlita sig till sina egna tillgångar. Bl.a. upphörde tillgången på slavarbetskraft. Men statskonsumtionen förblev likväl hög. Trots att statsinkomsterna minskade, växte en rad utgifter, exempelvis för spannmålsutdelningar, försvaret och anställda inom byråkratin. Under den ekonomiska krisen på 200-talet blev det lokalt producerade överskottet inte tillräckligt för att tillgodose statens budgetbehov. Bernardi sammanfattar:

För att sammanfatta: de mest relevanta orsakerna till den ekonomiska tillbakagången efter Antoninernas tidsålder förefaller ha varit: slutet på utifrån kommande tillskott till nationalförmögenheten; rikedomarnas koncentration och utbredningen av en påfallande ödeläggelse; krisen i jordbruket; den rubbade balansen mellan produktion och konsumtion, där den senare stigit för hastigt i jämförelse med den första. Likaledes synes det, att statens utgifter växte utöver all proportion dels på grund av utvidgningen av den byråkratiska apparaten, som tilldelades nya uppgifter, dels på grund av att välfärdspolitiken fortsattes med allt större kraft, dels slutligen emedan härens kadran utökades, vilket var nödvändigt. Barbarens angrepp blev nämligen allt vanligare, och deras framryckning utmed Rhen och Donau alltmer hotande.

I forna tider hade staten klarat de offentliga utgifterna med hjälp av krigsbyte, med den normala statliga inkomsten, som bestod av tributerna från provinserna, den femprocentiga skatten på arv och fri-

givning av slavar, den en- eller en halvprocentiga skatten på handels- transaktioner, de inre och yttre tullarna, inkomsten från gruvarbete samt räntorna på statens jord. Efter kriget minskade bytet. För att kompensera detta, kunde man ha höjt skatteskalen på den normala statliga inkomsten. Ändå vidtog inte denna åtgärd. De skattelättnader, som Hadrianus beviljade, visar tydligt, att ett större tryck skulle ha varit omöjligt att uthärda. Några delar av statsinkomsten, till exempel skatten på affärstransaktioner eller tullpålågorna, måste i själva verket ha minskat samtidigt med stagnationen vid slutet av andra århundradet.

Ur: Bernardi a.a., s. 37-38.

Under 300-talets återuppbyggnadsperiod utvidgades den statliga byråkratin ytterligare. En militär och fiskalisk omorganisation företogs, som syftade till att få ut det överskott som den stigningen i agrara och industriella produktionen otvivelaktigt åstadkom under detta århundrade. Med de förbättrade inkomsterna steg emellertid de offentliga utgifterna. De anställda inom byråkratin blev fler, eftersom antalet provinser ökat genom att skatteuppbörden lagts ut på mindre men fler skattedistrikt. Arméns storlek fördubblades, och den offentliga anläggningsverksamheten utvidgades kraftigt.

När den ekonomiska utvecklingen åter sjönk tillbaka, sökte staten bibehålla sina inkomster genom ett ökat skattetryck. Skattesystemet tillät emellertid så stora undantag från skatteplikt att de samlade inkomsterna sjönk bara av den anledningen. Härtill kom näringslivets minskade skatteunderlag. Grundvalen för att klara av de massiva försvarskostnaderna började svikta. Försvarsproblematiken blev en finansiell fråga, som den paralyserade byråkratin inte förmådde lösa på annat sätt än genom en ytterligare skatteskräpning på de befolkningsgrupper som fortfarande hade skatteplikt. Skattetrycket blev en väsentlig orsak till den politiska upplösningen under 400-talet enligt Bernardi och främst av det skälet att byråkratin, som utvidgades för att stoppa

skattesmitningen, i stället korrumpades, vilket ledde till upplösning. Ett lämpligt sätt att möta det växande skattebehovet hade varit att utvidga produktionen, men detta förhindrades av att den mekanisering som skulle kunna sänka produktionskostnaderna var tekniskt ogenomförbar. I sin sammanfattning konstaterar därför Bernardi:

Här borde man göra ett försök till rekapitulering. Krisen under tredje århundradet följde på en alltför stor expansion av global konsumtion, som ägde rum under Antoninernas tidsålder och som överskred ekonomiens möjligheter. Den förhärskande idén om välfärdsstaten pålade staten så småningom stora kostnader och utgifter, som inte stod i proportion till dess inkomstmöjligheter, isynnerhet då bidragen i form av extra rikedomar uteblev efter erövringskrigens slut. Dessutom hade de utgifter, som gjordes då inkomsten hade varit överflödande, inte alltid varit resultatet av ett omsorgsfullt val utan gjordes för det mesta utan någon preciserad plan vad angick deras produktivitet.

Ur denna situation räddade sig staten först på bekostnad av den gamla stadsadeln, vars rikedom konfiskerades – ett offer, som pålades den av rivaliserande grupper inom hären och byråkratin – och sedan med hjälp av inkomsten från små och stora förmögenheter, en inkomst, som gjordes regelrätt genom Diocletianus' reform. Litet mer än ett århundrade senare vid slutet av ytterligare en period av ekonomisk expansion, saknade staten medel att fortsätta sin politik. Den hade givit sig själv en sluten samhällsform – utan tvivel dess mest moderna drag under senare delen av kejsardömet. Men kostnaden visade sig snart överskrida de skatteinbringande möjligheterna i en ekonomi, som väsentligen var av agrar natur. Den byråkratiska organisationen, som i början var förmålig, medförde kostnader, som inte stod i proportion till förvaltningens uppgifter. För att skaffa medel att hålla igång det hela, måste skattetrycket växa utöver rimliga gränser. De omedelbara offren för detta tryck blev de mellan stora och små förmögenheterna, som så småningom absorberades av de stora. Storägarerna i sin tur försvarade sig, då trycket blev outhärdligt, genom skatteflykt och undantagsrätt, något som blev allt vanligare.

En farlig ond cirkel sätter igång. Ökade statsutgifter för hären, för byråkratin, för åtaganden inom välfärdsstaten åstadkom ett outhärd-

ligt skattetryck. Skattetrycket blev tyngre, och tendensen hos de högre ämbetsmännen och de stora jordägarna att – på laglig eller olaglig väg – undslippa skatt ökade. Skatteflykten bland de mäktigare potentiöres ökade, och skattetrycket gån att koncentreras på medelklassen, vilket automatiskt åstadkom en omfördelning av förmögenheten, som påtagligt gynnade de klasser som på ett annat sätt vägrade betala skatt till staten. Denna onda cirkel kunde endast leda till ett resultat, vilket klart visar sig under loppet av det femte århundradet: den enorma statens konkurs samtidigt med att små privilegierade grupper, som slingrar sig undan beskattning, hopar rikedomar och kring sina domäner skapar en social och ekonomisk mikroskosmos, fullkomligt avskuren från den centrala myndigheten. Det var slutet på den romerska världen. Det var början på medeltiden.

Ur: Bernardi a.a., s. 79–83.

e. Sjunkande befolkning eller endast modeller utan källunderlag (Boak–Finley).

Avslutningsvis kommer några aspekter på amerikanaren Boaks teser om befolkningsnedgången och arbetskraftsbristen i den västromerska delen av imperiet att tas upp. Boaks uppfattning, som rönt en betydande uppmärksamhet, är att den romerska befolkningen började minska på landsbygden från mitten av 100-talet e.Kr. och inom städerna från början på 200-talet, och att nedgången orsakade en betydande brist på arbetskraft från 200-talet till och med 400-talet. Arbetskraftsbristen var i sin tur en av de viktigare orsakerna till att den västromerska ekonomin föll samman.

Boak menar, att nedgången i städernas befolkning var särskilt allvarlig, ty från städerna rekryterades gudsens arbetskraft, och stadsbefolkningen utgjorde en betydande konsumtionsgrupp av livsmedel och lokalt producerade hantverksprodukter. Bristen på lantarbetskraft under 200-talet ledde till att agrarsektorn fick minska sin produktion, vilket sammanföll med ett vidgat skattetryck. Tiderna blev dåliga, levnadsstandarden sjönk och detta hindrade i sin tur att födelsetalen gick upp. Mellan 235 och 284

var folkökningen så låg att någon konjunkturomsvängning inte kunde komma till stånd på grund av minskad produktion och allmän varubrist. Befolkningsminskningen fortsatte emellertid även under 300-talet och 400-talet. En åtföljande nedgång i tillgången på arbetskraft för jordbruk, industri och statsförvaltning ledde till motsvarande minskning i den agrara och industriella produktionen. Enligt Boak var därför bristen på arbetskraft en viktig orsak till att det västromerska välförståndet inte kunde bibehållas.

För Boak är det diocletianska regleringssystemet ingenting annat än ett allvarligt försök att sänka priser och levnadskostnader, som uppstått som en följd av minskad produktion i kombination med den inflationistiska myntförsämringen. Produktionsminskningen orsakades i sin tur av brist på fri och ofri arbetskraft. Att kompensera denna brist med mekanisering eller förbättrade odlingsmetoder var ej möjligt. Den statliga tvångslagstiftningen som syftade till att binda arbetskraften vid ett visst yrke var även den ett utslag av situationen på den romerska arbetsmarknaden. Den misslyckades, och ett allmänt missnöje bröt ut, som ledde till politisk oro och upplösning.

Arbetskraftsbristen fick emellertid sina allvarligaste konsekvenser för statsförvaltningen och för rekryteringen till den romerska armén. Enligt Boak är nämligen den romerska byråkratin och civiladministrationens svårigheter att hålla imperiet ekonomiskt samman betingade av de bristande rekryteringsmöjligheterna till administrationen. Bristen på arbetskraft men däremot inte det höga skattetrycket med åtföljande konsekvenser anser Boak vara orsaken till de minskade statsinkomsterna. Samma brist förelåg när det gällde att tillgodose behovet av arbetskraft för den statliga tillverkningen av vapen och kläder för armén.

Även försvaret drabbades av en konstant, växande brist på folk, och de romerska arméerna minskade både till storlek och effektivitet. För Boak har således "statens bristande resurser till ytterligare ansträngningar" ingenting att göra med penningbrist

utan står endast i samband med det otillräckliga befolkningsunderlaget. Statsledningen stod inför ett dilemma. Antingen fick romerska civilmedborgare skrivas ut, och i så fall riskerades en ännu kraftigare produktionsnedgång, eller också fick man förlita sig på ett större inslag av barbariska stammar i armén. Att kejsarna gick in för det senare år, enligt Boak, ett bevis på det akuta läget som den tillgängliga arbetskraften befann sig i. Boak jämför med förhållandena i den östra delen av imperiet, där helt andra möjligheter stod till förfogande att utöka arméerna med romerska medborgare. I Östrom saknades de ständiga försöken från godsägarnas sida att undvika att deras underlydande skrevs ut. Skillnaderna i lönersättning mellan tjänst hos armén och inom andra yrken anser Boak också ha varit betydligt mindre i Östrom, eftersom arbetskraftsbristen inte var så omfattande där.¹

När en forskare driver en tes så emfatiskt och söker täcka ett orsakssammanhang som berör hela den romerska ekonomiska utvecklingen, trots att hans utgångspunkt – brist på arbetskraft – är tämligen snäv, är det naturligt att en kritisk och helt motsatt uppfattning kan komma fram. Engelsmannen M. I. Finley har också ifrågasatt Boaks sätt att isolera en enda företeelse och se denna som orsak till imperiets nedgång och fall. Finleys slutomdöme blir:

Kontentan av detta är, att befolkning aldrig är en självständig variabel. Vi kan förstå, hur en svår hemsökelse eller ett stort krig åstadkommer en omedelbar reduktion, eller hur förbättrade sanitära förhållanden och större medicinskt vetande förändrar genomsnittsalderen för dödsfall. Men dessa omständigheter låter oss inte veta något om tendenser långt fram i tiden. Professor Boak tycks inte ha frågat sig, vad som orsakar att en befolkningssiffra stiger eller sjunker under en lång period. Förutom hans korta och inte särskilt konstruktiva ana-

¹ Boak, A. E. R., *Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire in the West*, 1955, s. 109–129.

lys av genomsnittslivslängden antager hans redogörelse helt enkelt något slags oundviklighet – härvidlag oundvikligt nedåt. Han har rätt i sitt påstående, att befolkning är en faktor, och i sin protest mot den förhärskande likgiltigheten inför befolkningsförändringar bland dem som studerar antiken. Detta är till nytta. Men därmed sammanhänger en fara, att hans sätt att insistera och i synnerhet hans föregivet vetenskapliga lagar kommer att tillfredsställa längtan efter enkla lösningar. Vikande befolkningssiffror kommer då att ersätta utslagning av jord och rasblandning, att bli den moderna förklaringen hos 1950- och 60-talets människor till Roms fall.

Ur: Finley, M. I., *Reviews and Discussions*. The Journal of Roman Studies XLVIII, 1958, s. 164.

Finley påvisar en rad felaktigheter i Boaks argumentering. Exempelvis menar Finley, att det var frågan om en konstlad arbetskraftsbrist, som till stor del berodde på statens stora efterfrågan och därför var ett symptom snarare än en orsak. Den romerska staten satte upp bestämda mål i fråga om produktion. Det misslyckades, men orsaken behöver inte ha varit brist på arbetskraft utan en felbedömd målsättning. Den allt större rekryteringen av soldater, som inte var romerska medborgare, skedde inte nödvändigtvis på grund av att brist förelåg på folk inom imperiet. Det fanns också andra politiska skäl för denna politik. Finley angriper även Boaks uppfattning om effekterna av den sjunkande produktionen. Den romerska befolkningen var konsumenter lika väl som producenter. Produktionen blev mindre, eftersom konsumtionen också föll tillbaka. Det hade ingenting att göra med en eventuell brist på arbetskraft. Befolkningstillväxten var låg av den anledningen att de höga skattebördorna inte tillät bönderna att fostra ett tillräckligt antal barn.

Den skarpaste samt den också mest intressanta kritiken gäller emellertid Boaks metoder att visa att en befolkningsminskning inträffade och verkligen förelåg under en så lång period att den fick effekter på arbetskraftstillgången. Befolkningsstudier för denna tid hör till de osäkraste områdena en forskare kan ge sig på.

Det säger sig självt, att såväl födelse- som dödstal, familjestorlek i stad och på landsbygd och uppskattningar av pesters och farsovers härjningar blir synnerligen osäkra. Boak och Finley har helt skilda uppfattningar om möjligheterna att beräkna befolkningsutvecklingen inom det romerska imperiet. Nedanstående utdrag ställer de bägge forskarnas bedömning i kontrast mot varandra. Boaks metodiska sätt att resonera framgår tydligt av följande avsnitt:

Den romerska dödsiffran var ungefär jämförlig med den i England under tiden 1200-1450, för vilken man med skälig säkerhet beräknat den genomsnittliga livslängden. Av detta skäl förefaller det vara lämpligt med en mycket kort översikt av den engelska befolkningstrenden under denna period. År 1086 var Englands befolkning omkr. 1 100 000. Omkr. 1345, före den första attacken av digerdöden, hade den under mera än två och ett halvt århundrade stigit till omkr. 3 700 000, men den hade sjunkit till omkr. 2 200 000 år 1377. Inte förrän 1545 hade den stigit till 3 220 000 och var då åtskilligt under totalsumman för år 1345. Ökningen mellan 1086 och 1345 kan till en stor del förklaras av de märkbara tekniska framstegen inom åkerbruket, vilka gjordes i västra Europa under det åttonde och följande århundradet. Nedgången efter 1348 åstadkoms av den pest, som är allmänt känd under namnet digerdöden och dess konsekvenser, och det är viktigt att lägga märke till, att dessa konsekvenser inte fick full effekt förrän ganska långt efter det att pestens första stora anfall var i avtagande och de fortsatte att vara kännbara i över 200 år.

Ett annat land, där medellivslängden är ungefär densamma som i det romerska riket, är Kina. Liksom den romerska världen var Kina, och har så förblivit, framför allt ett jordbruksområde, vars produktion var beroende av mänsklig arbetskraft mer än av maskinell. Också i likhet med västerlandet utvecklade Kina en avsevärd urbanisering med en motsvarande utveckling inom industri och handel. Man kunde då vänta sig, att Kinas befolkningshistoria skulle erbjuda ett mönster, som i mycket liknade Roms under en jämförlig tidsperiod. Man vet tillräckligt om Kinas befolkning från tredje århundradet f.Kr. fram till nutiden för att vara säker på följande generella skissering av dess

historia. Den har varit "cyklisk" snarare än "lineär". D.v.s. den har upplevt perioder av tillväxt, som följts av nedgångsperioder. Den uppvisar befolkningstoppar åtskilda av låga nivåer.

Man måste emellertid göra en viktig iakttagelse. När en gång den kinesiska befolkningen började avtaga, fortsatte den sin nedåtgående trend länge efter att orsakerna till nedgången vänt sig och förutsättningarna för en uppgång satt in. Som vi sett är denna fördröjda återhämtning parallell med de demografiska villkor, som var förhärskande i England århundradena efter 1345. Här åtminstone, tror jag, att man har rätt att dra nytta av erfarenheten från Kina för att få hjälp att bestämma vissa befolkningstrender både i det tidiga och det sena romerska riket.

Av särskilt intresse är också ett annat faktum, som statistikerna fastslagit, nämligen att i urbana centra födelsetalet tenderar att sjunka tills det understiger dödsiffran. Detta gäller moderna städer både i Europa och Amerika. Samma trend fick man kännning av också i mindre städer under medeltiden. J. C. Russell anmärker: "Befolkningen ersattes hastigare i byarna än i de medeltida städerna. Eftersom den ingeständes växte hastigt, ersatte den sig i själva verket inte i staden." Det finns ingen säker anledning att tro, att denna situation inte var utmärkande för städerna i det romerska riket. Uppenbarligen kommer ersättning av stadsbefolkning, såväl i modern tid som under medeltiden, genom inflyttning från jordbruksområden. När medeltida jordbruksarealer inte längre kunde leverera det erforderliga antalet immigranter, avtog stadsbefolkningen. Det kan knappast ifrågasättas, att detta också gällde romerska stadscentra.

Det jag sagt om vissa resultat av demografiska studier och deras betydelse för romersk historia kommer naturligtvis att synas mycket elementärt för dem som arbetar med befolkningsstatistik. Men jag menar det nödvändigt att fästa uppmärksamheten på dem, emedan, som jag redan påpekat, jag skall försöka använda dem i mitt studium av bristen på arbetskraft i det sena romerska imperiet.

Det föreligger emellertid en viss oenighet vad beträffar tidpunkten för denna befolkningsstegrings slut, och när en nedgång eller åtminstone ett tillstånd av stagnation satte in. Somliga hävdar, att tillväxten fort-

satte till slutet av Severernas dynasti år 235, andra att en nedgång började under Severerna mellan 193 och 235 och åter andra att denna nedgång börjat redan på Marcus Aurelius' tid (161–180). Själv har jag samma åsikt som de, vilka stöder sistnämnda antagande. Jag finner det onödigt att i detalj undersöka de litterära vittnesbörden om befolkningstillståndet i den romerska världen fram till mitten av andra århundradet. Dessa har samlats och tolkats av andra och är lätt tillgängliga för rådföring i deras verk. Bland dem skulle jag såsom särskilt värdefull vilja välja ut Adolphe Landrys uppsats "Quelques aperçus concernant la dépopulation dans l'antiquité greco-romaine", (några åsikter om avfolkningen i den grekisk-romerska antiken) i *Revue historique* för år 1936, emedan han använt moderna demografiska metoder i sin forskning. Här skall jag begränsa mig till att komma med följande synpunkter som försvar för mina egna slutsatser.

I betraktande av den korta medellivslängden i det romerska riket och på grund av fråvaron av något bevis för överbefolkning måste man dra den slutsatsen, att dess befolkningsmönster överensstämde med det, som kännetecknade det medeltida och moderna Europa i dess tidiga skede snarare än sagda mönster i Europa under de två sista århundradena. Följaktligen torde den romerska världens befolkning aldrig ha kunnat uppnå mycket höga siffror. Med all säkerhet var den aldrig hög nog enligt samtidas mening. Enligt min åsikt ligger de starkaste bevisen för befolkningens otillräcklighet i frårvaron av något befolkningstryck. Om man medger, att de romerska gränserna efter Augustus' tid flyttades fram i Britannien, Centraleuropa, Syrien och Afrika, så gjordes de därpå följande annekteringarna av militära eller politiska skäl och aldrig för att avhjälpa överbefolkning. Det blev inget tillströmning av romare, som önskade odla upp jord i de nyligen besegrade områdena.

Som slutsats skulle jag vilja rekapitulera mina huvudpunkter på följande sätt. Jag anser, att det är helt omöjligt att vid någon specifik tidpunkt göra några ens approximativt riktiga uppskattningar av befolkningen i det romerska riket i dess helhet eller isynnerhet i dess västra del. Jag är emellertid övertygad om, att man kan finna vissa definitiva indikationer på demografiska villkor och tendenser betr. olika epoker. Dessutom kan dessa villkor få sin säkraste tolkning i belys-

ning av den befolkningshistoria man känner till i andra länder, och de lagar för befolkningstrender, som utarbetats av specialister i demografi. Om man tillämpar dessa analogier och lagar vid studiet av befolkningen i det tidiga romerska imperiet, visar det sig, att denna befolkning aldrig var överdrivet stor och att den började utsättas för en allmän nedgång från mitten av andra århundradet. Denna nedgång skapade i sin tur brist på arbetskraft, som blev ännu mer akut genom befolkningsminskningen under de förvirrade förhållandena i tredje århundradet. Resultatet medförde, att regeringen i den rehabiliterade stat man känner som det sena imperiet från början konfronterades med en markerad brist i sina mänskliga resurser.

Ur: Boak, A. E. R., *Manpower Shortage and the Fall of the Roman Empire in the West*. 1955, s. 11–12, 13–14, 15–16, 20–21.

Finley gör å sin sida gällande, att Boak misslyckats med att överhuvudtaget påvisa någon befolkningsminskning, och att Boaks komparativa metod inte har något källvärde. Finley presenterar inledningsvis Boaks källunderlag:

Den främsta svårigheten Boak möter är naturligtvis bristen på siffror. Hans första sidor ger en hälsosam och nyttig påminnelse om, att vår oförmåga i detta avseende är total. Som han säger i en not, "det är alldeles omöjligt att ens med approximativ exakthet beräkna folkmängden i det antika Rom", för att inte tala om befolkningen i imperiet eller dess olika delar eller om folkflyttningarna. Detta betyder inte, att indirekta närmanden till problemet är utan nytta eller ogrundade. Eftersom vi inte har någon statistik, måste vi försöka angripa det genom andra slags bevis, som kan ge en föreställning om tendenser och konsekvenser, även om de aldrig kan avslöja befolkningsväxlingens storlek eller grad. Boak stöder sin sak på två grundvalar, som griper in i varandra: (1) dokumentär och arkeologisk bevisföring, som han tror pekar på både en nedåtgående folkmängd och en allvarlig brist på arbetskraft, och (2) "den i andra länder kända befolkningshistorien och... lagarna om befolkningstendenser, som utarbetats av specialister i demografi." Det är denna användning av den jämförande metoden, som kräver noggrann undersökning, innan själva tesen kan prövas.

I väster, resonerar Boak, var den nedåtgående befolkningstendensen "redan märkbar vid Septimius Severus' tillträde år 193, och den fortsatte sedan i en mer eller mindre obruten, allt hastigare kurs. Hans bevis och argument inbegriper: (1) siffror rörande medellivslängden; (2) analogier hämtade från Kinas och det medeltida Englands historia; (3) slavbefolkningens oförmåga att "livnära sig, än mindre att expandera", därav dess misslyckande att bygga upp "ett internt befolkningstryck"; (4) den allmänna "frånvaron av några som helst former av befolkningstryck" i den romerska världen; (5) "över- och medelklassens vägran att fostra stora familjer och ofta t.o.m. att ingå äktenskap"; (6) bristen på rekryter till hären, (7) "utarmningen, som gjorde sig kännbar vida omkring"; (8) pest, inbördeskrig och invasioner; och (9) det faktum att "det helt enkelt inte finns något bevis för ... någon väsentlig folkökning efter 284". Det är påfallande, att alla dessa argument, hopträngda i ett dussin sidor av oktavformat, inte utvecklas särskilt långt. Det är också påtagligt, att det mesta av det här inte i sig själv, även om det är välgrundat som en bild av den sena romerska världen, berättar något alls för oss om befolkningens storlek eller om dess förflyttning. Argumentets kärnpunkt är analysen av medellivslängden, utan vilken författaren själv troligen skulle sätta föga tro till de återstående bevisen.

Finley ifrågasätter helt de exempel som Boak valt för att belysa den romerska befolkningsutvecklingen.

Man kan anse det bevisat, att "livslängden i det romerska riket motsvarade vad man känner till såsom det orientala mönstret, illustrerat av Egypten, Indien och Kina, och inte det occidentala mönstret, som man finner i Italien, Frankrike, England och Förenta staterna." Men detta är lika sant betr. hela antiken och förvisso allt förindustriellt samhälle, d.v.s. hela Europa fram till senare hälften av 1700-talet samt en stor del av den övriga världen in på 1900-talet. Vad följer? "Ett utomordentligt viktigt resultat av detta slags forskning," säger Boak, "är att den visar, att först under loppet av de två sista århundradena har europeiska länder upplevt någon verkligt stor befolkningsökning." Detta är helt enkelt inte sant. Boaks auktoritet för detta konstaterande, W. F. Willcox, säger inte alls detta utan endast, att den stora ökningen i medellivslängden "har kommit under de två sista århundra-

dena." Och två sidor längre fram kommer Boak själv med siffror avsedda att visa, att Englands befolkning mer än tredubblats mellan 1086 och 1345. Eftersom låg medellivslängd var konstant antiken igenom, är det dessutom elementär logik, att en sådan faktor inte kan förklara de nedåtgående rörelserna i den antika folkmängden, om där också förekom uppsving. Boak förnekar inte, att folkmängden inom det romerska riket var större, låt oss säga, på Augustus' tid än den varit fem århundraden tidigare. Såframt det därför inte kan bevisas, att det var en påtaglig nedåtgående förändring i medellivslängdssiffrorna (inte precis i de totala befolkningssummorna) under senare delen av imperiet, är dessa siffror i sig själva i sak irrelevanta. I stället får vi några paralleller från det medeltida England och från Kina; mer precisat, från två forskares syn på saken, en för vardera landet. De engelska data har uteslutande hämtats från Josiah Cox Russells arbete, och deras auktoritet är ingalunda obestridt. Ja, om en nyare kritik av hans metod framträder, faller helt enkelt alla hans beräkningar och tabeller samman. Och i bästa fall kommer inte ens Russells beundrare att instämma i den "det-har-visat-sig" säkerhet, med vilken Boak andrager sina slutsatser. Vad Kina beträffar, stöder Boak allt på ett kort verk av Ta Chen, "Befolkning i det moderna Kina". Eller mer precisat, Boak stöder sig vida mer på denna bok än vad författaren själv gör anspråk på. Varför i alla händelser Kina och det medeltida England (och endast Kina och det medeltida England)? "I betraktande av den korta medellivslängden i det romerska riket och på grund av bristen på varje bevis för överbefolkning måste man dra den slutsatsen, att dess befolkningsmönster överensstämde med det i det medeltida och begynnande moderna Europa snarare än med det i Europa under de två sista århundradena." Detta innebär, att man bör undvika modernare västliga demografiska paralleller, men det förklarar ändå inte de speciella jämförelsevalen, vilka, det nödgas jag tro, gjordes emedan de förefaller passa bevisföringen. "Perioder med någon markant ökning har varit undantag snarare än regel," skriver Boak. "Man är t.ex. allmänt överens om, att det i Kina inte varit någon väsentlig folkmängdsökning under de senaste ett hundra åren." För detta citerar han Ta Chens bok, men han underlåter att påpeka att Willcox, auktoriteten härvidlag, också beräknade, att Kinas folkmängd hade femdubblats under de föregående två hundra åren, 1650-1850.

Genom att som grundval för hela sin sammanställning använda medellivslängden har Boak lyckats ge en aura av vetenskaplig demografi åt sin i övrigt genomskinligt teoretiska redogörelse för befolkningstrenden i det senare romerska imperiet. Hur pass han lyckats, framgår av de recensioner, som redan publicerats. Med endast tre undantag, som jag kunde finna, är refrängen, "Han använder skickligt och med försiktig uppfattning metoderna och resultaten av modern demografisk forskning..." Det är därför nödvändigt att betona, att demografer inte gör anspråk på att kunna härleda i tiden långt gående trender ur medellivslängdssiffror. För detta ändamål behöver de någon möjlighet att komma åt fortplantningssiffrorna, och detta är något som man inte ens kan gissa sig till betr. antiken.

Landrys ande genomtränger Boaks arbete. "Jag skulle gärna såsom särskilt värdefull vilja utvälja Adolphe Landrys uppsats om några åsikter om avfolkningen i den grekisk-romerska antiken "Quelques aperçus concernant la dépopulation dans l'antiquité gréco-romaine"... på grund av hans användning av moderna demografiska metoder i sin studie." Landry var en allvarlig forskare i fransk befolkning, men aldrig i sitt liv, efter vad jag vet, gjorde han antik demografi till föremål för något egentligt studium. Den uppsats, som Boak väljer ut (och som han citerar åtta eller nio gånger), är, för att citera författarens egna ord, detta ofullständiga, bristfälliga arbete, där gissning intager en stor plats, "ce travail incomplet, imparfait, où la conjecture tient une grande place". Detta är "understatement": uppsatsen är rent spekulativ och byggd på förmodanden, trots något enstaka åberopande av någon grekisk eller romersk källa och ännu mera sällan av modern vetenskap. Det huvudsakliga syftet med uppsatsen var att ge stöd åt författarens dystra syn på Frankrikes framtid, ty Landry var ett typexempel på det välkända franska tvångstänkandet under 1900-talet över nativitetens krisen. I och för sig är en sådan uppsats onekligen en mycket vacklande grundval för "lagar", så som Boak använder den på åtskilliga nyckelpunkter.

Efter ytterligare exempel på felaktigt dragna slutsatser av Boak ger Finley en sammanfattning, som förutom att vara en kritik av Boaks metod också varnar för ett teoretiskt modellbyggande utan väl underbyggda premisser:

Slutsatsen av allt detta – vad rör metod – är, att användningen av paralleller och analogier fordrar kontroller, något som Boak underlåtit att utöva. "Det är försvärigt," skriver han, "att använda sig av de folkmängdstrender man känner till bland sådana folk, då man försöker spåra det romerska imperiets demografiska historia." Med "sådana folk" menar han, i överensstämmelse med meningen, som går före den jag citerat, "andra folk, som lever i en jämförlig kulturell atmosfär." Jag kan inte finna ett enda argument i boken, vilket utan vidare berättigar till valet av Kina och det medeltida England som lämpliga förebilder för det senromerska riket. De sociala, ekonomiska, politiska och psykologiska betingelserna var alltför olikartade, och därför saknas förutsättningarna för varje slag av jämförelse.

f. Roms fall – varning också för oss.

Roms fall har förklarats från skilda utgångspunkter. Inte minst har forskarnas egna samhällsvärderingar spelat in. För Gibbon och Voltaire var Roms nedgång och fall en triumf för barbariet och religionen – mänsklighetens två gissel enligt de lidelsefullt antikdyrkande upplysningsförfattarna. Under intryck av de båda världskrigens tvång och förtryck användes Roms fall såsom "lessons for today". Westermann betonade exempelvis en allmänt kringstrukten ekonomisk frihet. I Walbanks skildring av det korporativa romerska tvångssamhället fanns inslag av det fascistiska Italien och Pigioli's framställning av de mördande barbarerna fick ett omiskännligt drag av Waffen-SS!*

Var och en som studerar en undersökning om det romerska imperiet förväntar sig, att författaren uttrycker sin uppfattning om orsakerna till Roms nedgång och fall.¹ Följden har ofta blivit,

* Jämför svenska recensioner av Walbank, exempelvis A. Sjöbohm i GHT 16.8.73: "Tänk er riksdagen diskuterar romarrikets undergång och vår egen", G. Schildt i Sv. D. 28.10.73: "Roms fall – varning också för oss..."

¹ Rostovtzeff, M. I., Social and Economic History of the Roman Empire I. 1957, s. 532.

att tesar renodlats som om de vore de enda förklaringarna. "Iso-
lerar man en aspekt på historien: den politiska, den ekonomiska
eller den kulturella och försöker förklara allt skeende från den-
na utgångspunkt, är man dömd att hamna i galenskaper."² Fö-
religgande kommentar har också sökt presentera några exempel
på ekonomiska orsakssammanhang, vilka tillsammans med en
rad andra aspekter: politiska, sociala, kulturella, religiösa kan ge
en förklaring till antikens övergång i något annorlunda. Ekono-
miska förklaringar kan inte tillåta oss att renodla ett orsakssam-
manhang till den antika världens nedgång utan klargör endast
en av flera starkt bidragande faktorer, som medverkade till im-
periets undergång.³

4. Uppgifter

- 1 Vilka åtgärder använde sig den romerska staten av för att lösa den ekonomiska krisen under det senare kejsardömet?
- 2 Ansluter sig Lévy's framställning till någon eller några av de uppfattningar som här presenterats?
- 3 Redogör i PM-form för de ekonomiska faktorer som har bidragit till Roms fall enligt de olika forskarna.
- 4 Är D. Kagans indelning av forskarnas uppfattning vettig? Motivera svaret.
- 5 Vilka sex faktorer underkänner Westermann som orsaker till imperiets fall?
- 6 Hur bedömer Westermann själv orsakerna till antikens nedgång? Varifrån hämtar han sina exempel?
- 7 Vilken sektor i ekonomin sätter Walbank i förgrunden? Hur argumenterar han, och under vilken tidsepok har han främst dokumenterat sin uppfattning?

² Lönnroth, E., Roms fall. Historia och dikt. 1959, s. 32.

³ Rostovtzeff, M. I., ovan a.a., s. 539.

- 8 Har Walbank förbisett förändringen inom någon ekonomisk sektor? Kan detta i så fall påverka värdet av hans teser och uppfattning?
- 9 I vad mån kompletterar texterna från Walbank Lévy's framställning?
- 10 Vilken anser Jones vara den grundläggande ekonomiska svagheten i det romerska imperiet?
- 11 På vad sätt var de östromerska provinserna ekonomiskt starkare än de västromerska?
- 12 Vilka orsakssammanhang understryker Bernardi som viktiga, när det gäller att bedöma den romerska ekonomins problem under senare kejsartiden?
- 13 Anger Bernardi någon speciell ekonomisk orsak som medverkade till Roms fall?
- 14 I vilka hänseenden har du fått en fördjupad och nyanserad kännedom om den ekonomiska förändringen genom textutdragen från Walbank, Jones och Bernardi? Försök att karakterisera den ekonomiska utvecklingen under vart och ett av de fyra seklen - 100-talet t.o.m. 400-talet. Fanns upplösningstendenser så tidigt som på 100-talet e.Kr.?
- 15 Vilka är Boaks huvudteser?
- 16 Vari ligger det värdefulla i Finleys kritik av Boaks metoder och frågeställningar?
- 17 Hur vill du själv förklara Roms fall?

IV Romerskt myntväsende

1. Inledning

I sin skildring av den romerska ekonomins utveckling från den tidiga republiken till det sena kejsardömet ger Lévy en rad upplysningar om det romerska myntsystemet (s. 64-65, 69-71, 83, 98-102, 107). Tillsammans ger dessa redogörelser en god bild av de markanta förändringarna i det romerska penningväsendet. Av speciellt intresse är det sjunkande penningvärdets roll som inflationsdrivande faktor, en väsentlig detalj i diskussionen kring orsakerna till Roms s.k. nedgång och fall.

Följande sidor vill ge en kortfattad översikt över det romerska myntsystemet under republikens och det tidiga kejsardömet i syfte att komplettera och sammanfatta Lévy's redogörelser. Dessutom kommer kejsar Diocletianus' myntreformer och prisedikt att presenteras, varvid ges möjlighet att diskutera vissa metodproblemen och presentera den omfattande forskningen kring syftet med maximiringsåtgärden. Avslutningsvis utsträcks tidsperspektivet i en diskussion kring det s.k. feodala myntets uppkomst och funktion.

2. Romerska mynt – en översikt

Under den tidiga republiken präglades i Rom mynt av både koppar (*aes grave*) och silver. De tidiga, tunga silvermynten (*didrachma*) ersattes snart av lättare (*denarius*), möjligen omkr. 187 f.Kr. Guld myntades före Caesar endast tillfälligt.

Ursprungligen myntades 72 *denarii* av ett pund silver. *Augustus* standardiserade guldmyntet (*aureus*), som blev värt 25 *denarii*. 84 *denarii* präglades av ett pund silver. Värdeförhållanden: guld:silver 1:12,5, silver:koppar 1:45. *Nero* (54-68 e.Kr.) präglade

96 *denarii* av ett pund silver, men behöll relationen 1 *aureus* = 25 *denarii*. Värdeförhållanden guld:silver 1:11,73, silver:koppar 1:51. Augustus myntade 42 *aurei* av ett pund guld, Nero 45. *Caracalla* (198-217 e.Kr.) präglade 50 *aurei* av ett pund guld samt införde ett nytt silvermynt (*antoninianus*), som motsvarade två *denarii*. Detta nya silvermynt förlorade snabbt sitt värde genom att silverinnehållet starkt reducerades. *Aureus* och *denarius* minskade successivt i vikt, tills hela myntsystemet råkade i kaos under *Gallienus* (253-258 e.Kr.). *Aurelianus* (270-275 e.Kr.) präglade 60 *aurei* av ett pund guld, 1 *aureus* = 100 *denarii*. 295 e.Kr. genomförde *Diocletianus* (284-305 e.Kr.) en myntreform, som gav följande enheter: *aureus* (60 på ett pund), ett nytt silvermynt (*argenteus*, 96 på ett pund), ett nytt silverkopparmynt (*folles* = 5 *denarii*) samt *antoninianus* i ren koppar (= 2 *denarii*). 1 *aureus* = 25 *argentei*.¹ Omkr. 312 e.Kr. myntade *Konstantin* ett nytt guldmynt (*solidus*, 72 på ett pund).

Det mest uppseendeväckande i denna utveckling är förvandlingen av *denarius* från ett värdestabilt silvermynt till ett växelmynt i koppar. Redan under tidig kejsartid minskade silverinnehållet i *denarius*-mynten. Medelvärdet silverinnehåll under *Nero* var 91,8 %, *Galba* 92,6 %, *Vitellius* 86,1 %, *Vespasianus* 84,9 %, *Titus* 80,3 %, *Domitianus* 90,8 % (myntreform), *Nerva* 90,7 %, *Trajanus* 85,4 % (indrog äldre mynt), *Hadrianus* 84,1 %, *Antoninus Pius* 80,0 %, *Marcus Aurelius* 76,2 %, *Commodus* 72,2 %, *Septimius Severus* 58,3 %, *Caracallas* dubbel*denarius* – *antoninianus* innehöll efter 260 e. Kr. endast 5 % silver, oftast mindre. I *Diocletianus*' system blev detta mynt ett rent kopparmynt.

Under kejsartiden ägde följaktligen en fortgående myntför-sämring rum. Det vanliga silvermyntet *denarius* var på Augustus

¹ Beträffande myntförhållandena under perioden 270-296 e.Kr., se Notting-ly: The clash of the coinages circa 270-296. (i: Studies in Roman economic and social history in honor of Alan Chester Johnson, ed. Coleman - Norton, P. R. 1951)

tus' tid värt ca 1/1 000 guldpond, vid tiden för Diocletianus' prisedikt, 301 e. Kr., 1/50 000 (enligt ediktets värdering).

Nedan förtecknas utan krav på fullständighet romerska guld- och silvermynt under varierande perioder.

Guldmynt

Tid	Namn	Vikt
Sen republik	Aureus	40/pund
Augustus	"	42/pund=25 denarii
Nero	"	45/pund=
Caracalla	"	50/pund
Aurelianus	"	60/pund=50 denarii
Diocletianus	"	70/pund=80 denarii
Diocletianus 295 e.Kr	"	60/pund
Konstantin	Solidus	72/pund

Silvermynt

Tid	Namn	Vikt	Silverhalt
Republik	Denarius	72/pund	100 %
Sen republik	"	84/pund	100 %
Nero	"	96/pund	90-95 %
Vespasianus	"	"	80-90 %
Domitianus	"	"	90 %
Trajanus	"	"	80 %
Antoninus Pius	"	"	70-80 %
Septimius Severus	"	"	40-60 %
Caracalla	Antoninianus	"	=2 denarii
Efter 260 e.Kr.	"	"	5 %
Diocletianus	Argentus	96/pund	
	Follis	"	3-4 %
	Antoninianus	"	0 %
			=5 denarii
			=2 denarii

Guldmynt:

Aureus
Caesar

Aureus
Diocletianus

Solidus
Konstantin

Silvermynt:

Denarius

Antoninianus
Caracalla

Antoninianus
Diocletianus

Argenteus
Diocletianus

Det bör observeras, att follis är ett koppar-silvermynt med låg silverhalt och att Diocletianus antoninianus är ett rent kopparmynt.

För halteräkningar se tabell 3, s. 76-77.

3. Inflation

Den ovan redovisade myntförsämringen och den under vissa perioder mycket omfattande kopparmyntningen gav upphov till en svårbemästrad prisstegring - inflation.²

Det var främst de ökande militärutgifterna som satte statens finanser på hårda prov och föranledde de styrande att försämma mynten och öka utmyntningen av koppar. Stigande offentliga utgifter hade under tidig kejsartid kunnat mötas med inkomster från nyerövrade provinser. Under sen kejsartid fanns ej längre denna möjlighet. Diocletianus omformade skattesystemet, men det hårdare skattetrycket ledde till skatteflykt och bl.a. ödeläggelse av jord.

De stigande priserna betydde en kraftig ökning av de offentliga utgifterna. Soldaternas penninglöner ersattes med för dem nödvändiga varor: livsmedel, vapen och annan utrustning, som anskaffades genom tvångsleveranser till av staten fastställda priser eller från statliga industrianläggningar:

Inflationen under 200-talet e.Kr., som hade sin främsta orsak i myntförsämringen, var tämligen måttlig, men tvingade staten mot naturhushållning och bidrog till en kraftig reallöneförsämring inom kanske främst det statliga området. Under 300-talet var utvecklingen en annan. Kopparmyntningen ökade starkt, och myntförsämringen fortskred i våldsam takt. Samtidigt upprätthölls guldmyntens standard, vilket innebar en ny, säkrare grund

² A. H. M. Jones ger i uppsatsen *Inflation under the roman empire* (EHR 5, 1953) en god sammanfattning av utvecklingen under främst senare delen av kejsartiden.

för statens finanser. Mot slutet av 300-talet hade denaren förlorat så i värde, att utmyntningen upphörde. Först mot slutet av 400-talet (i Rom 473) utgavs åter kopparmynt för att täcka näringslivets behov, men förändringen kommer väl sent: 476 e.Kr. faller det Västromerska riket för de anstormande germanerna.

4. Myntreformer och prisstopp

Som ovan nämnts genomförde kejsar Diocletianus år 295 e.Kr. en omfattande myntreform. Hans avsikt var att skapa ordning i det sedan Caracalla orediga myntsystemet och hejda den pågående inflationen. Reformen skapade följande myntenheter: *aureus* - guldmynt 60/pund, ett nytt silvermynt - *argenteus* - 96/pund, *follis* - ett kopparsilvermynt med ca 3-4 % silverinnehåll motsvarande fem denarii samt *antoninianus* - två-denarii-mynt av ren koppar. Denna senare dubbeldenar präglades först av kejsar Caracalla som ett relativt gott silvermynt. Det försämrades tidigt och innehöll o. 260 e.Kr. endast 5 % silver. Diocletianus berövade detta mynt hela dess silverinnehåll genom myntreformen 295 e.Kr.

År 301 e.Kr. hejdade Diocletianus de pågående prisstegringarna genom det s.k. Maximiprisediktet. Här fastställdes ett högsta pris på alla varor och tjänster. I en inledning till den synnerligen detaljerade pristäckningen anger kejsaren orsakerna till sin drastiska reglering. Vissa delar av imperiet har upplevt en ogynnsam prisutveckling med starkt stigande priser. Kejsaren anser att den yttersta grunden till detta är att söka i människans omätliga girighet. Hans avsikt med ediktet är att på samma sätt som med myntreformen tidigare försöka hejda den svåra inflationen. Uttryckligen nämns i förordet de svårigheter inflationen medfört för arméernas försörjning. Diocletianus' omorganisering av armén hade som syfte att uppnå större rörlighet, vilket ställde stora krav på försörjningen av trupperna längs marschvägar och i garnisonsorter. Här uppträder, anser kejsaren, giriga

profitörer, som tvingar arméernas intendenturavdelningar och soldaterna själva att inköpa förnödenheter till kraftigt stegrade priser. Ediktets maximipriser fastställdes under hot om dödsstraff vid överträdelse.³ (Se appendix s. 132.)

5. Prisediktet och forskningen

Många forskare har kommenterat ediktet samt diskuterat orsaker och verkningar. *Bücher* anser, att Diocletianus' avsikt var att tillförsäkra de romerska trupperna billiga förnödenheter. Den i ediktet nämnda prisstegringen anser han orsakad av penningvårdets fall.⁴ *Seek* kopplar samman ediktet med valutaregleringen. När Diocletianus år 295 e.Kr. avskaffade de gamla antoninianus-mynten rubbades förtroendet för kopparmynten, vilka snabbt föll i värde. Därigenom uppstod en prisstegring, som framtvingade maximiprislagstiftningen.⁵ *Mickwitz* tar ställning till ediktet utan att koppla till myntförsämring och valutareformer.⁶ Författaren studerar uppgifter om faktiska priser på livsmedel och jämför med de i ediktet fastställda maximipriserna (se tabell nedan). Det bör observeras att de faktiska priserna har stor spridning i tid och rum.

³ Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium, ed T. Mommsen-H. Blümmner, 1893. Inledningen finns i Appendix, s. 132.

⁴ Bücher, K., Die diokletianische Taxordnung vom Jahre 301. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 50, 1894.)

⁵ Seek, O., Die Münzpolitik Diocletians und seiner Nachfolger. (z.f. Numismatik 17, 1890). Dens., Geschichte des Untergangs der antiken Welt I-II (1910, 1921).

⁶ Mickwitz, G., Geld und Wirtschaft im römischen Reich des vierten Jahrhunderts n.Chr. (1932)

Tabell 1

Ware.	Mass.	Edikt.	Preis. Papyrus.	Örige.
Weizen	1 Mod. kastr.	100 Den.	47 Den.	—
				67 Den.
				35 "
				46 "
				139 "
Gerste	1 Mod. kastr.	60 "	33 "	—
Wein	1 Sextar	24-16 "	6-7 "	—
Öl	1 "	40-24 "	17 "	—
Honig	1 "	40-20 "	28 "	—
Fleisch	1 Pfund	8 "	8 1/2 "	—
Schweinefleisch	1 "	16 "	—	9 "
Eier	4 Stuck	4 "	2 2/5 "	—
Salz	1 Mod. kastr.	100 "	7 "	—
				104 "

Källa: Mickwitz, G., a.a. s. 73

Det faktum, att marknadspriserna som regel ligger under ediktets priser föranleder Mickwitz att anta, att prisregleringen hade en mycket begränsad effekt. Maximipriserna bör ha varit tillämpliga i tätorter och längs arméernas marschvägar. En negativ effekt av detta är tänkbar. När inte längre rörliga priser reglerade konsumtionen i orter, där efterfrågan var stor, kan varubrist ha uppstått. Svårigheter av den arten kan ha legat bakom ediktets upphävande. Enligt Mickwitz var ediktets syfte att motverka medvetet ocker, "jobberi". Lagstiftningen fick därmed begränsad betydelse och, som ovan visats, icke önskvärda, negativa följder.

För att förstå på vilka grunder Diocletianus utgav sitt edikt, tror jag vi måste lämna spekulationens område och hålla oss till Diocletianus egna ord i inledningen:

Avsikten med ediktet var att förhindra att priserna i de områden, där trupperna drog fram, drevs i höjden. Diocletianus' omorganisation av härväsendet hade till mål en ökad rörlighet. Men det är begripbart, om den del av härens organisation, som var viktigast för rörligheten men också svårast att ordna, d.v.s. intendenturen, inte helt kunde bemästra försörjningen av den rörliga armén. För en del av sin sold skulle soldaterna köpa vad de behövde från arméns förråd. När dessa inte räckte till eller inte fanns tillgängliga, blev de tvungna att köpa det de måste ha från civilbefolkningen. Att det måste uppstå prishöjningar, där en armé drog fram, var inte möjligt att förebygga under dessa omständigheter. Under samma svårigheter måste också det kejserliga hovet lida. Detta missförhållande skulle ediktet röja undan men dessutom skulle det förhindra en allmän fördyring, om exempelvis skörden slog fel. För detta syfte måste alla de detaljerade uppgifterna om manufakturprodukter, som kommer ediktet att se ut som en varuhuskatalog, tas med, liksom också bestämmelserna om lantarbetarnas lön, vilken ju inte vidkom soldaterna.

Uppnådde Diocletianus sitt mål? Var det hans avsikt att hålla priserna onaturligt låga, måste vi utan vidare säga nej.

Vi måste nu undersöka förhållandet mellan priserna i ediktet och marknadspriserna, vilka vi kan få fram ur papyrer och andra källor. Föregående tabell (s. 65) upptar för det första priserna under andra århundradet, medan man ännu hade en tämligen tillförlitlig relation mellan drakman och guld, och guldvärdet sannolikt stod 301 års värde närmare än under sjätte århundradet e.Kr.

Tabellen visar, att priserna så gott som genomgående är högre än de egyptiska. Särskilt slående är skillnaden i fråga om sädes- och saltpriserna. Då samtliga dessa är beräknade i "modii kastrenses", vilkas exakta storlek är oss obekant, ligger det nära till hands att antaga, att vi beräknat detta mått för lågt. Därom vittnar också att det högsta priset endast obetydligt ligger under det notoriska spekulantpriset $1/20$ solidus för en modius italicus. I övriga fall är visserligen priserna i ediktet högre än de egyptiska, men skillnaden är så liten, att den låter sig förklaras av att ediktets priser också skulle gälla på dy-

rare orter, medan uppgifterna om de egyptiska är hämtade från byar och småstäder i ett billigt land.

Då ediktets priser låg över slättlandets priser, måste dess inverkan ha varit mycket obetydlig. Men för regeringen och armén blev den ändå inte desto mindre kännbar, ty överallt där trupperna fördes fram liksom i storsstäderna, där annars prishöjningarna hade reglerat konsumtionen, uppstod nu varubrist.

I varje fall måste ediktets följder för centralförvaltningen ha blivit mycket kännbara och därigenom lett till dess upphävande. Om följderna för provinserna kan vi inte döma, eftersom inte ens Egypten lämnar ett användbart material för den närmaste tiden. Men om det faktiska prisläget på andra orter motsvarade det egyptiska, måste ediktet ha gått tämligen spårlost förbi.

Ur: Mickwitz, a. a. s. 71-72, 72-74.

Mickwitz prisjämförelser baserades på ediktets uppgift om guldpris — ett pund guld, myntat eller omyntat = 50 000 denarii. *Bolin* ställer sig skeptisk till detta sätt att räkna.⁷

Ediktets guldpris är ett maximipris och ingalunda det aktuella marknadspriset vid tiden för lagstiftningen. En korrekt bedömning av ediktets syfte måste baseras på penningväsendet och Diocletianus' myntreformer. Det mest uppseendeväckande i kejsarens åtgärder var inte etablerandet av ett värdestabilt guldmynt (aureus) och ett nytt silvermynt (argenteus) utan hans utmyntning i stor skala av antoniniani — dubbeldenarer. Efter 295 e.Kr. berövades dessa mynt hela sitt silverinnehåll och präglades i ren koppar. När dessa kraftigt försämrade mynt accepterades som värda två denarii blev resultatet en snabb prisstegring. Det är följaktligen kejsarens egen myntreform, som skapar den svåra inflationen. Alla prisjämförelser bör utgå från detta förhållande. *Bolin* reviderar Mickwitz prisberäkningar genom att ange priserna i guldvikt. Ediktets guldpris accepteras inte utan beräknas i förhållande till de i värde starkt försämrade kopparmynten (se nedan).

⁷ *Bolin*, S., State and currency in the roman empire to 300 A. D. (1958) Se även rec. av *Attman*, A., i HT 1960:4, s. 480 ff.

det faktum, att de 50 000 denarer, som nämns i ediktet, motsvarar maximipriset på ett pund guld som det fixerats av staten, och icke något faktiskt marknadspris. Beträffande realvärdet av ett pund guld på Diocletianus' tid vet vi fortfarande ingenting. Dessa jämförelser ledde Mickwitz till den slutsatsen, att Diocletianus' maximipriser genomgående låg på en något högre nivå än de fria marknadspriserna. Men varför skulle inte detta också kunna tillämpas på maximipriset på myntat guld? Om så skedde, skulle man bli tvungen göra en revidering av jämförelsen mellan maximipriserna och de andra priserna, med resultat, att maximipriserna skulle bli ännu högre i förhållande till de fria marknadspriserna än vad Mickwitz anser. Det finns ännu en möjlighet. Låt oss säga, att Diocletianus satte maximipriset på ett pund guld i denarer lägre, och kanske mycket lägre, än den summa i denarer, som skulle bli det värde, som motsvarar metallvärdet av ett pund guld. Också i detta fall måste då jämförelsen mellan de faktiska priserna, som nämns i andra källor, och de maximipriser, som är fastställda av ediktet, revideras. De verkliga priserna skulle då mer och mer närma sig maximipriserna i proportion till undervärderingen av ett pund guld, och slutligen för den händelse undervärderingen blev mycket stor, rentav överstiga dem. I sådant fall skulle ediktet tjäna ett helt annat syfte än det som Mickwitz tillskriver det: det skulle betyda en lag, som verkligen var avsedd att hålla tillbaka priserna inom mycket snävt dragna övre gränser.

Forskningen angående den ekonomihistoriska betydelsen av Diocletianus' prisedikt har inte frambragt övertygande resultat. Büchers teori att myntförfälskningen orsakade prishöjningar, vilka Diocletianus' edikt var avsett att förhindra, omfattas i vida kretsar men är för den skull inte någon vetenskaplig lösning av problemet. Något mer specifikt måste till. Seek försökte tillhandahålla den nödvändiga detaljen men kom i konflikt både med numismatiska fakta och ekonomisk teori. Den teori, som Mickwitz lade fram, där han förnekar varje direkt samband mellan myntförfälskningen och prisediktet, vilar bevisligen på vacklande grund. Den allra nyaste forskningen, som har rehabiliterat teorien om ett direkt samband mellan dem vilas på textändringar, som svårigen kan accepteras.

Mickwitz' teori att maximipriserna i ediktet var högre än den fria marknads, var baserad på en jämförelse med priser angivna i guld samt på antagandet, att maximipriset på guldmynt i ediktet faktiskt framställde det relativa värdet av mynt i de olika slagen av metall. Här har redan visats, att detta i stort sett var fellet med guldmynt och femdenarstycken, men att det ingalunda förhöll sig så beträffande guldmynt och dubbelidenarer, vilkas köpkraft ediktet avsåg att skydda. Ett pund guld räknat i dubbelidenarer var värt mycket mera än de 50 000 denarer, som var fastställda i ediktet. Inte mindre än 250 000-300 000 denarer i dubbelidenarstycken torde ha varit en ungefärlig men inte överdriven värdering av det verkliga värdet av ett pund guld. Detta innebär, att det material Mickwitz använde för sin jämförelse av mynt måste undersökas på nytt.

Det är onödigt att här ge en detaljerad skildring av de olika källor, där Mickwitz hämtade sina prisuppgifter. Priserna på guld, som Mickwitz tagit från papyri, berättande källor och kejserliga dekret, är i stället återgivna här i den tabellform Mickwitz framställt. Det enda undantaget är, att dessa priser i stället för att citeras som denarer från den diocletianska perioden i tabell 2 anges i milligram guld. Förden skall räknas ett pund som 327 gram i enlighet med den traditionella måttberäkningen.

Priserna, som i ediktet är angivna i denarer, har utbytt mot guld, först med en beräkning av 50 000 denarer på ett pund guld och sedan 250 000-300 000 denarer på ett pund, vilket representerar det faktiska guldvärdet uttryckt i dubbelidenarer av ren koppar.

Om Diocletianus' maximipriser räknas i guld enligt det givna maximipriset på guld, mot vilket guldvärdet av femdenarstyckena ungefär svarade, skall man finna, att de på det hela taget ligger bra mycket högre än de priser, man känner från andra källor. Men om maximipriserna beräknas enligt metallvärdet av den lägre klassen denarer, skall man finna, att de ligger betydligt under den allmänna prisnivån under antiken. De representerar endast så mycket som hälften, tredjedelen eller fjärdedelen av de vanliga priserna.

Man måste emellertid komma ihåg, att det var det antoninianska kopparmyntet, som åstadkom prisstegringen och gav upphov till ediktets utgivande. Diocletianus menade följaktligen, att ediktet skulle vara ett rigoröst försök att återge dessa mynt av låg värde full köpkraft.

Samtidigt med att Diocletianus återinförde mynt av rent silver, omkr. år 294, skapade han en helt ny myntsort, ett vitt kopparmynt, vars nominella värde svarade mot 5 denarer. Dessa mynt var i någon mån övervärderade i förhållande till guld- och silvermynt men inte i så hög grad, att de kunde orsaka några avsevärda monetära svårigheter eller någon prisstegring av katastrofala mått. Men samtidigt med att Diocletianus genomförde denna reform gjorde han ytterligare en förändring i myntsystemet. Han lät mynta pengar, vilka till vikt och utförande var en direkt fortsättning på de tidigare, antoninianska, dubbeldenarerna. De var tydligen avsedda att ersätta dem och att få samma nominella värde. Men i stället för att i likhet med de tidigare antoninianerna myntas i vit koppar med en viss del silver, innehöll de intet silver alls; de myntades i ren koppar och utgavs i betydande kvantiteter. Men detta innebär, att denaren, räknad som en halv antoninianus, förlorade omkr. 80 % av sitt förra metallvärde och tog ytterligare ett drastiskt steg på vägen ned mot sitt definitiva avskaffande.

Denna nya inflation fick vitgående följder. Det är troligt, att de nya kopparantoninianerna accepterades som dubbeldenar, men följden blev en mycket markerad prisstegring. De kan knappast ha helt accepterats såsom ekvivalenta med de tidigare antoninianerna med en del silver eller som 2/5 av femdenarstycket, den s.k. follis, som ännu innehöll silver.

I detta sakernas tillstånd ingrep Diocletianus. Han offentliggjorde ett allmänt prisedikt, som fastställde maximipriser, vilka i regel förfaller ha representerat en normal nivå, om de betalades med de äldre dubbeldenarerna, som innehöll silver, eller med de nya femdenarstyckena, som också innehöll silver. Men dessa maximipriser var betydligt lägre än den prisnivå, som åstadkommit genom det låga metallvärdet av den nya kopparantoninianen. Det var köpkraften hos dessa mynt, som Diocletianus önskade bevara. I sina bemödanden att göra detta stadfäste han också maximipriser för de två dyrbara metallerna, som användes vid myntningen. Man känner endast till det stadgade guldpriset – det var på ungefär samma nivå, som det skulle ha varit, om det betecknats på samma sätt som de äldre antoninianerna, vilka innehöll silver, eller i likhet med folles. Men det var åtminstone fem gånger för lågt uttryckt i metallvärdet av de nya kopparantoninianerna.

Å andra sidan representerar Diocletianus' mynt slutet av en utveckling. Hans myntning i dyrbara metaller var ett försök att ännu en gång få cirkulation på de mynt, som myntats efter de principer, som varit i allmänt bruk i det romerska riket under mer än fem århundraden, alltsedan man där börjat tillverka mynt. Diocletianus' införande av kopparantoninianen innebar emellertid det slutliga avskaffandet av denaren som under många hundra år hade varit det huvudsakliga romerska myntet. Hans prisedikt var ett fåfängt försök att hindra denna katastrof, men dess faktiska konsekvens blev i stället, att hela det monetära systemet föll sönder och att de principer, som romarna följt ända sedan myntning infördes och som var baserade på en stark övervärdering av myntad metall i förhållande till tackor därav samt på en motsvarande variation av myntens metallvärde, alla dessa principer måste ges upp. Så slutade en betydande enhetlig fas i penningens historia.

Ur: Bolin, a.a.s. 300–301, 301–302, 321–322, 330, 333.

6. Det "feodala" myntets framväxt

Som ovan nämnts (s. 59), präglade kejsar Konstantin ett nytt guldmynt – solidus (72 på ett pund). Detta mynt blev senantikens huvudmynt och präglades vidare i det östromerska, senare bysantinska riket.⁸ Under ett par århundraden höll solidus-mynten sitt värde, och mynt präglade under olika kejsare cirkulerade sida vid sida. Lagstiftningen under 300- och 400-talet och ännu så sent som i Codex Justinianus 534 fastställde detta förhållande.

Mynten var, som också var fallet med denarius-mynten under republiken och det tidiga kejsardömet "eviga". Efter den östromerska återerövringen av Italien utfärdades år 554 en lag, som på nytt fastställde äldre mynts gångbarhet och utbytbart mot nya utan växlingsavgifter. Detta förnyade påbud får sin förklaring

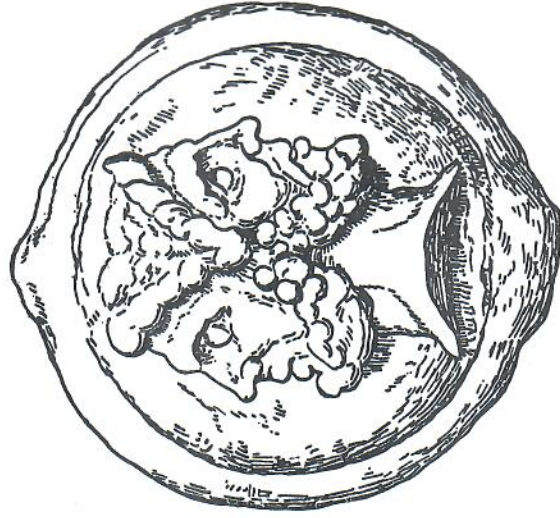
⁸ Framställningen bygger i fortsättningen huvudsakligen på två uppsatser av S. Bolin: Vid den feodala penningens rot och Skattepenning och plogpenning (i: Bolin, S., Ur penningens historia, 1962, s. 127–153). Se även Malmer, B., Mynt och människor, 1968.

i ett studium av myntfynden. Under 400-talet består som regel mynnskatter av mynt från varierande regenter och perioder, oftast flest gamla mynt. Under 500-talet och vidare in på 600-talet förändrades myntfyndens sammansättning. De ingående mynten är starkt koncentrerade i tiden, ofta från den regerande kejsaren eller kanske hans närmaste föregångare. Detta tyder på demonetisering och omprägling av mynt, vilket oftast ägde rum vid ett kejsarskifte. Mynten var inte längre "eviga" utan starkt tidsbegränsade och förlorade därmed sin funktion som värdebevarare. Orsakerna till detta förfaringsätt var möjligen brist på ädelmetall, säkert en ekonomisk fördel för kronan. Troligen växer denna nya myntpolitik med sitt väsentligen annorlunda penningbegrepp fram under perioden 534–554. Övan nämnda stadga försökte ingripa i utvecklingen, men utan resultat.⁹ De tidsbegränsade bysantinska myntens idé spreds över Europa och kulminerade med de s.k. feodala mynten i framför allt Västeuropa.

I det feodala Västeuropa låg ofta myntningsrätten hos de lokala läntagarna. Mynten förlorade sin riksgiltighet, blev användbara endast inom myntherrens eget område, och genom ofta förekommande indragningar och ommyntningar tillförsäkrades myntherren en god inkomst – monetagium (präglingskatt). Det enligt dessa principer myntproducerande Västeuropa är under flera århundraden mycket fattigt på myntfynd, medan mynten från dessa länder ofta förekommer i fynd från Öst- och Nordeuropa. De i sina ursprungsländer starkt tids- och rumsbegränsade mynten betraktades i icke-myntproducerande områden som ädelmetallstycken och kunde brukas oberoende av präglingsort och -år; här blev även "feodala" mynt "eviga".¹⁰

⁹ Även Leo VI (886–912) försökte genom lagstiftning införa "eviga" mynt men misslyckades.

¹⁰ I detta sammanhang kan erinras om *Greshams lag*, som säger, att om mynt med samma nominella värde men med olika realvärde cirkulerar sida vid sida, tenderar de bättre mynten att förvinna ur hanteringen genom nedsmältning, tesaureering eller export.

Aldre romerskt kopparaes med Janusansikte.

När fr.o.m. 1000-talet bl.a. befolkningsökning och expanderande lokal och internationell handel stimulerar den ekonomiska utvecklingen, kändes förmodligen även i det feodala Västeuropa de ofta förekommande ommyntningarna och myntförsämringarna besvärande i en framväxande penninghushållning. Redan tidigt möter vi i England och Frankrike exempel på hur myntherren avstår från ommyntning men kompenseras ekonomiskt genom nya pålagor – monetagium blir skatt. Ett exempel på detta är den danska plogpenningsskatten, som på 1230-talet uttogs för att skapa "stathig mynt".